

EBÜSSUÛD'UN FIKHÎ ÇALIŞMALARINDA TAKİP ETTİĞİ YÖNTEM*

Yılmaz FİDAN**

Özet

Bu makalede 16. yüzyılda yaşamış ünlü Osmanlı Şeyhüislâmı Ebüssuûd'un fıkıh usulündeki yeri, yöntemi ve hukuk mantığı tesbit edilmeye çalışılacaktır. Bu tesbitler onun fetvaları ve fikhî görüşleri taranarak gerçekleştirilmiştir. Ebüssuûd, fikhî meselelere Hanefî mezhebi usulü içinde çözümler sunmuştur. Hanefî mezhebine mensup ilk müctehid imamlar, başta Ebû Hanîfe olmak üzere sırasıyla Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in görüşlerini toplayan ilk dönem eserleri, Ebüssuûd'un ilk sırada başvurduğu kaynaklardır.

Ebüssuûd'a göre geçerli fıkıh kitapları, mezhebin önde gelen fakihleri tarafından sağlam kaynak olarak kabul edilmiş olan güvenilir /muteber eserlerdir. Bu eserlerin yanı sıra ünlü fetva mecmuaları; el-Hâniyye, el-Bezzâziyye ve et-Tâtarhâniyye çözüm için nakil yapılacak ünlü el kitaplarıdır.

Ebüssuûd'a göre herhangi bir meselenin hükmünü beyan edebilmek için icthad ehliyeti asgari düzeyde şarttır. Ona göre icthad metodu en az nakil metodu kadar önemlidir. Akla geniş saha tanyan bu metod, mahiyet itibariyle maslahat ve tercih metodlarını da zorunlu kılar. Buna ek olarak insan hayatını kolaylaştıran teshîl/kolaylaştırma metodunu da zikretmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Şeyhüislâm Ebüssuûd Efendi, Osmanlı-İslâm Hukuku, Fetva Metodu, Fikhî Görüş.

THE METHOD OF EBUSSUÛD IN ISLAMIC FIQH WORKS

Abstract

In this article, the status, method and logic of law in fiqh procedure of Ebussuûd, the famous Ottoman Shaykh al-Islam who lived in the 16th century, have been identified. This study was performed through searching his fatwas and juridical opinions. Ebussuûd has provided solutions to juridical matters within procedure of the Hanafi sect. The first Muftahid Imams adhered to Hanafi sect, the early period works which gathered the opinions of mainly Ebû Hanîfe and orderly Ebû Yûsuf and Imam Muhammed, are the firstly referenced sources of Ebussuûd.

According to Ebussuûd, the valid fiqh books are the reliable /credible works accepted as sound sources by sect's leading jurists. In addition to these pieces, the famous fatwa magazines, such as el-Hâniyye, el-Bezzâziyye and et-Tâtarhâniyye are the famous underhand books from which narration will be made for solution.

According to Ebussuûd, to declare the provisions of any matter the minimum ijthad qualification is essential. To him, ijthad method is at least as important as the narration method. This method, suggesting large area to mind, dictates the best interests and preferred methods in its nature. In addition it is also possible to mention the method of facilitating human life, tashîl / facilitation method.

Keywords: Shaykh al-Islâm Ebussuûd Efendi, Ottoman-Islamic law, The method of fatwa, Islamic juridical opinion.

* Bu makale Yılmaz Fidan'ın "Ebüssuûd'un Fikhî Meseleleri Çözümündeki Metodu" (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007) adlı yayımlanmış (İstanbul, 2013) doktora çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Yrd.Doç.Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Giriş

Ebüssuûd: Tam adı Muhammed b. Muhyiddin b. Mustafa el-İskilibî el-‘Îmâdî’dir.¹ Müftî’l-enâm, müftî’s-sakaleyn, Hoca Çelebi, Şeyhülislâm, allâme-i küll, muallim-i sâni vb. unvanlarla tanınır. En meşhur ismi Ebüssuûd el-‘Îmâdî’dir.

Ebüssuûd, Osmanlı devletinin en meşhur şeyhülislâmlarındandır. Ebüssuûd’un doğum tarihi iki kaynaktan birinde² 896/1490 diğ erinde ise 898/1492 olarak kayıtlıdır.³ Ebüssuûd ilk eğitimini babası Muhammed Muhyiddin Yavsi’den almıştır. Zamanındaki diğ er büyük hocalardan da ders almış ve kendini yetiştirmiştir. Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi⁴ ile Mevlâna Seyyidî Karamanî onun hocaları arasında sayılmaktadır. Bazı kaynaklarda kendinden önceki meşhur şeyhülislâmlardan biri olan İbn Kemal’den ders okuduğ u da kaydedilmektedir.⁵ Bursa’da ve İstanbul’da kadı; İstanbul’da müderris ve nihayet şeyhülislâm olarak bu yüksek makamda 28 sene bulunmuştur. *Fetâvâ*, *İrşâdü’l-akli’s-selîm ilâ mezâye’l-Kitâbi’l-Kerîm*, *Ma’rûzât*, Ebüssuûd’un en ünlü eserleridir. Muhtelif konularda risâleleri, tefsir ve fıkh sahasında şerh ve hâşiyeleri bulunur. *Duânâme*, *Kasîde-i mîmiyye* yanında çeşitli mektupları da mevcuttur. Ebüssuûd, 982/1574 senesinde vefat etmiştir.

Bu makalede Ebüssuûd’un fıkhını anlamak amacıyla onun fıkhî çalışmalarında takip ettiğ i yöntemi tesbit etmeye çalışacağız. Onun yaşadığı zamanda fıkh önemli fetihler neticesinde yeni problemlerle yüzyüze gelmiştir. Ebüssuûd, karşılaşılan yeni sorunlara fetvalarıyla çözümler üretmiştir. Ancak fetva verirken Ebüssuûd hangi usulü takip etmiştir?

İctihad yoluyla fetva hazırlarken kullanılacak usul açısından, müctehidin iki seçeneğ i vardır: Ya yeni bir usul oluşturacak, ya da daha önce oluşturulmuş olan usulden yararlanacaktır. Hicri dördüncü asra kadar her iki şekli de kullanılan bu usullerin o tarihten sonra, icthad kapısının kapalı olduğ u gerekçesiyle⁶ terk edildiğ i ve o zamana kadar yapılmış icthadlarla yetinildiğ i, mecbur kalınmadıkça, yeni icthad yapma yoluna gidilmediğ i görülmektedir. Bütün bunlara rağmen olaylara sadece bir mukallit gözüyle bakmayıp, bir müctehid tavrıyla yaklaşan ve ihtiyaç duyulduğ unda icthad etmekten çekinmeyen, istisna kabilinden müctehid âlimler çıkmıştır. Bu âlimler, icthad faaliyetlerini o zamana kadar yerleşik hale gelmiş usuller çerçevesinde yürütmüş ve yeni bir usul oluşturma yoluna gitmemişlerdir.⁷ Ebüssuûd bu sözü edilen âlimlerden birisi olarak düşünülebilir.

Ebüssuûd’un yöntemini tesbite geçmeden önce onun meselelere çözümler sunarken dayandığ ı kaynaklara burada temas etmek gerekir.

¹ Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1338/1920), *Hediyyetü’l-ârifîn esmâü’l-müellifîn ve âsârü’l-musannifîn*, İstanbul 1955, II, 253.

² Atâî, Nev’izâde Atâullah Efendi (ö. 1045/1635), *Zeylû’ş-Şekâik*, I-II, İstanbul ts., I, 183.

³ Ali b. Bâlî (ö. 992/1584), *el-‘İkdü’l-manzûm fî zikri efâdili’r-Rûm*, (İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, I-II, Mısır 1299 hâmişinde), II, s. 438.

⁴ el-Leknevî, Muhammed b. Abdülhayy (ö. 1304/1886), *el-Fevâidü’l-Behiyye fî terâcimi’l-Hanefiyye* (thk. Ahmed ez-Za’bî), Beyrut 1998, s. 140.

⁵ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istulâhât-ı Fıkhîyye Kâmusu*, I-VIII, İstanbul 1988, I, 357. (Bilmen, *Kâmus*)

⁶ Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukukunda İctihad*, İstanbul 1996, s. 176.

⁷ Şahin, Osman, *Fetvâ Âdâbı: Fetvâ İsteyen ve Fetvâ Verenlere Rehber*, Ceylan Ofset, Samsun 2009, s. 153.

Şer'î kaynaklardan Kitab, Sünnet, İcmâ, Kıyas başta olmak üzere; yine bu kaynaklardan çıkartılan ve Fer'î Kaynaklardan sayılan İstihsan, Maslahat, Örf-Âdet, Sedd-i Zerâi', İstishâb Ebüssuûd'un sıklıkla müracaat ettiği delil ve kaynaklara örnek olarak zikredilebilir. Bu meyanda usul ve fûrû' türleri başta olmak üzere muhtelif fıkıh kitapları, Hanefî mezhebindeki meşhur fetva mecmuaları, Ebüssuûd'un başvurduğu kaynaklardır. Zikredilmesi gerektiğini düşündüğümüz şu kaynakları da belirtmek istiyoruz: Kanunnâmeler, Emr-i Sultânîler, İzn-i Sultânîler, Men'-i Sultânîler, Kânûn-ı Kadîmler, Ma'rûzâtlar, Vakfiyeler, Şer'iyeye Sicil Defterleri, Hükümler ve Hücetler.

Bunlar yanında fıkıh ilmi haricinden muteber kaynaklara atıfta bulunduğu görülür. Söz konusu kaynakların neler olduğunu tesbit etmek ayrı bir araştırmayı gerektirecek mahiyettedir.

Ebüssuûd'un bilhassa fikhî meseleleri çözümlerken kullandığı yöntemleri⁸ şu şekilde tasnif edebiliriz:

A. Naklî Yöntem

1. Görüşler İçinde En Güçlü Delili Bulunana İttiba Etmesi

Hanefî mezhebi içinde usul ve fûrû' kitaplarında kayıtlı ve delilleri kuvvetli her hangi çözüm bulunması halinde bu görüş tercih edilecek aksi halde delilleri zayıf olanı tercih etmektense delili kuvvetli olan bir başka görüş tercih edilecektir.⁹

Ebüssuûd'un deliller içindeki en güçlü görüşe itibar ettiği yerde "delîl-i akvâdir" yani "en kuvvetli delil budur" demek suretiyle buna açıklık getirdiği anlaşılır.¹⁰ Bu mânada farklı fetva örneklerine de rastlamak mümkündür.¹¹

Ebüssuûd'un görüşlerine atıf yaptığı belli başlı mezhep imamları sırasıyla şunlardır: İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe, İmam Muhammed, İmam Ebû Yûsuf ve İmam Züfer; ayrıca İmam Şâfiî ve İmam Mâlikîdir.

Ebüssuûd zayıf ihtimaller üzerine hüküm bina etmeye yanaşmaz. O bu tavrını şöyle ifade eder: "Hâza'l-kavl gayru ma'ziyyin fi'l-kütübi ilâ ehadin" yani bu görüş muteber kaynaklarda hiçbir âlime nisbeti bulunmayan bir görüştür.¹² Bu ise Ebüssuûd'un kitaplarda bulamadığı ve halk arasında dolaşan rastgele her görüşü hükme dayanak yapmadığını gösterir.

⁸ Tefsirdeki yöntemler için bkz. Aydemir, Abdullah, *Büyük Türk Bilgini Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Ankara 1993.

⁹ "Mesele: Zeyd tertib ile abdest alırken cemi' azayı yuyub sol ayağı kaldıkta kendiden durat (seslice yellenmek) vaki' olup itmam-ı vudû' istedikde ol mahalde bile hâzır olup istima' eden Amr tekrar abdest al dese, Zeyd itmam câizdir dese bu surette kavl hangisininindir? el-Cevab: İstinâf etmeyüp bakiyyesin itmam etmeyi ulemânın bazısı tecviz etmişledir. Kütüb-i usûl ve fûrû'da mestûrdur lâkin delillerinde çendan kuvvet yoktur. Vücûb-ı istinâf kavli evlâdır ve edillesi akvâdir. Ebüssuûd." Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed el-'İmâdî (ö. 982/1574), *Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Çelebi Abdullah, nr. 151, vr. 3b, 4a.

¹⁰ "Mesele: Sahrada namaz kılan kimesneler mihrab kıblenâmelerine ittiba itmeyüb taharri ile kılmak câiz olur mu? el-Cevab: Taharriye ittiba olunmak daha akva delil olmadığı zaman olur. Mücerreb kıblenümâ delil-i akvâdir Ebüssuûd." Ebüssuûd, *a.g.e.*, vr. 12a.

¹¹ Şöyle ki: "Mesele: Sahrada namaz kılan kimesne mücerreb kıblenümâlarına ittiba itmeyüb taharri ile kılmaları câiz olur mu? Cevab: Olmaz, taharriye ittiba olunmak, daha akva delil olmayacak olur. Mücerreb kıblenümâ delil-i akvâdir." Ebüssuûd, *Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1028, vr. 6 b.

¹² Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut 1990, I, 8. (Ebüssuûd, *İrşâd*)

Zina ve livata suçlarından hangisinin Allah katında daha ağır bir suç olacağına dair bir soruya ise "hiçbirinin kubhu ve îcâb-ı ikabı, âharın kubhu ve îcâbindan eşed değil idüğü bize ma'lûm değildir..." şeklinde cevap verir. Bu iki suçun ceza itibarıyla karşılığının mugayyebât türünde kabul edilmesi gerektiğini, yani kul tarafından tam olarak bilinmesine gerek olmadığını bu gibi konuları yalnızca Allah'ın bilebileceğini söylemekle yetinir.¹³

Ayrıca Ebüssuûd'un zayıf görüşle amel edilmesine izin vermediği de görülür. Konuyla ilgili fetva şöyledir: "Mesele: Zeyd kâdi-i Hanefî olan Amr'ın müdebber mutlakı olan Bişr'in rızasıyla Kâdihân'da ve gayride (...) sarihdir deyü bey'inde tecviz idüb ve tedbirin feshine hükm etmeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz. Kudât-ı asr kendi mezhepleri ashabının akvâl-i zaîfeleriyle amele me'zun değildir. Fekeyfe ki sâir mezâhib aslı ile amele ikdâm ideler Ebüssuûd"¹⁴

2. Yerleşik Kaideleri Kullanması

Ebüssuûd, zaman zaman mezhepte yerleşik hale gelmiş küllî kaidelere atfı yapar. Onun fetvalarının çoğunda bir küllî kaideye rastlanabilir. Biz fetvalardan birkaçını zikretmekle ve ilgili kaideye işaret etmekle yetineceğiz.

Kendi aralarında kavga edenlerden birisi diğerine yumruk vurmuş öteki de aynı ölçüde ona karşılık vermiştir. Karşılık veren kişiye herhangi bir cezanın gerekip gerekmediği ve bunların hükmünün ne olacağı sorulmaktadır. Ebüssuûd, "İlk başlatan en zâlimdir." kaidelerini kullanarak hükmü beyan etmektedir.¹⁵ Burada saldırıya uğrayan kişi nefsinin meşrû bir surette müdâfaa etmekte ve hakkını almaktadır. Ebüssuûd'a göre bu davranıştan ötürü bir cezanın terettüp etmesi söz konusu değildir.¹⁶

Yabancı bir kadınla cinsî münâsebet kuran kişiye bundan böyle o kadının kızı ile evlenmesinin yasak olduğu yönündeki fıkhî kaidesine şu fetvada şahit olunmaktadır:

"Mesele: Hind'i ecnebiden olan Zeyd'le bir döşekde gördükleri sâbit iken Hind-i mezbûrenin kızı Zeyneb'i Zeyd'e nikâh câiz olur mu? el-Cevab: Olmaz. Ebüssuûd"¹⁷

Yukarıdaki fetvadan farklı olarak şu fetva da dikkat çekicidir: "Mesele: Zeyd mezniyyesi Hind'i tezevvüc eylemeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Olur. Ebüssuûd"¹⁸

a. Zarar İzâle Olunur

Ebüssuûd, kamu hayatından "zararın def' edilmesi" şeklinde bilinen genel hukuk ilkesini çok fazla işletmektedir.

Meselâ etrafındaki insanlara devamlı kötülük yapan, çeşitli suçlar işleyen ve bunlara yalancı şahitlik suçunu da ekleyen bir hırsız daha sonra da işlediklerini kendi

¹³ Ebüssuûd, *Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Çelebi Abdullah, nr. 151, vr. 125b.

¹⁴ "قضاة عصر كندي مذهبلي احوال ضعيفه لربله عمله مأذون دكلدرفكيف كه سائر مذاهب اصلي ايله عمله اقدام ايده لر ابو Ebüssuûd, a.g.e., vr. 113b.

¹⁵ "Mesele: Zeyd-i seyyid Amr'ı yumruk ile urduğı için Amr dahi yumruk ile ursa şer'an Amr'a nesne lâzım olur mu? el-Cevab: Olmaz. el-Bâdi azlam (البادي اظلم) Ebüssuûd." Ebüssuûd, a.g.e., vr. 124b.

¹⁶ Bu fetvayı destekleyen diğer bir fetva ise şöyledir: "Mesele : Zeyd, emir olan Amr'daki hakkını talep ettiği için Amr, bilâ sebab-i şer'î birkaç yumruk uracak Zeyd dahi Amr'a birkaç yumruk ursa şer'an nesne lâzım olur mu? el-Cevab: Kendiye Amr'ın yumruğundan ziyade urmadıysa nesne lâzım olmaz. Bâdi azlamdır. Amr urmuş, Zeyd hakkın almış. Ebüssuûd" Ebüssuûd, a.g.e., vr. 124b.

¹⁷ Ebüssuûd, a.g.e., vr. 60b.

¹⁸ Ebüssuûd, a.g.e., vr. 60a-60b.

itiraf etmesi halinde Ebüssuûd tarafından ağır cezalara çarptırılır. Bu yaklaşımda kamu düzeninin sağlanması ve zararın izale edilmesi gerektiği fikri mevcuttur.¹⁹

Bir başka fetvada Ebüssuûd, kocası tarafından zulme ve eziyete uğratılan bir kadını kocasının şerrinden kurtarmak için gerekli tedbirlerin alınmasını şart koşar. Çünkü eziyete mâruz kalan zayıf bir kadının hakkını gözetmek dinin de gereğidir. Böylece Ebüssuûd, kadını bu halden kurtarmak üzere yargı görevlisine geniş yetki vermiştir.²⁰

Yine kamu düzeninin, huzur ve sükûnun önemsendiği şu fetvaya şahit olunmaktadır: “Mesele: Dâima güft ü gûyle²¹ müselmanları rencîde iden Zeyd’e şer’an ne lâzım olur. el-Cevab: Hâkim ta’zîr-i şedid ile ıslah idüb müselmanlar şerrin def’ etmek gerektir. Ebüssuûd²² Görüleceği üzere daima dedikodu yaparak müslümanları küçük düşüren bir kimseye gereken ceza öngörülmekte bu sayede aksaklığın düzeltilmesine gayret edilmektedir.

Öngörülen ceza ile daha büyük zarara yol açılacaksa diğer bir ifadeyle gerçekleştirilmesi hedeflenen faydalar hasıl olmayacaksa bu takdirde söz konusu ta’zîr cezası düşmektedir. Şöyle ki: “Mesele: Üç yıl miktarı hasta olup belden aşağısı tutmaz olan Zeyd’e ta’zîr-i şedîd lâzım olsa ne vecihle ta’zîr olunur. el-Cevab: Zarar lâzım olacaklayın ta’zîr olunmaz. Ebüssuûd²³ Bu fetva, aynı zamanda Ebüssuûd’un evrensel insanî değerleri gözettiğini, hakkaniyet ve nasafete bağlı olduğunu kanıtlamaktadır.

b. Def’i Mazarrat Celb-i Menâfi’den Evlâdır

İncelediğimiz fetvalarda mazarrat ve menfaat tabirlerine çok fazla rastlamaktayız. Aynı şekilde zarar, mefsedet; nef’ ve maslahat kelimelerinin de çokça kullanıldığına şahit olmaktadır. Bu kelimeler, İslâm hukunun genel prensiplerinden birisinin iskeletini teşkil etmektedir. “Zararlı olanı yasaklamak ve faydalı olanı serbest bırakmak” şeklinde ifade edilen²⁴ ve fikhin çok önemli bir esası haline gelen bu madde, Mecelle’de “Def’-i mefâsid celb-i menâfi’den evlâdır²⁵” şeklinde kurallaştırılmıştır.

¹⁹ “Mesele: Beyne’n-nas şirret ve şekâvet ile meşhûr olan Zeyd benim dükkânım açıldı yigirmisekizbin akçem sirkat olundu deyü Bekr’e taassub ile buhtan idüb akçemi sirkat iden oldur Bekr’in evi mühürlensin ma’rifet-i şer’le yoklanub şu alametle kiselerim bulunmazsa bana hakaret olsun deyü sicil olursa naib bi garaz müselmanlar ile Bekr’in odasının mühürleyüb yoklamağa vardıkda odanın mühürü açılmazdan evvel Bekir benim odam yoklanmazdan evvel Zeyd’in koynunda ve kuşağında alametin zikr ettiği kiseler yoklansın câiz ki kendi yanında olup odama bırağa deyüb yoklandıkda didüğü kiseler kuşağında bulunub töhmet için idüğün itiraf eylese ve daima şirret mu’tadı olsa ne lâzım olur? el-Cevab: Ta’zîr-i şedid ve habs-i medid olunub kâffe-i nâs, şerrinden emin etdirilib min ba’d sözü işgâ olunmamak gerektir. Ebüssuûd” Ebüssuûd, *a.g.e.*, vr. 133b. Ayrıca şu örnek de önemlidir: “Mesele: Elsine-i nâsda kizble ve esrârhorluk ile şöhreti olanın muktedây-i nâs olmaya liyakati olur mu? el-Cevab: Azli lâzımdır. Bu ma’kûlenin azlinde tevakkuf iden hâkim dahî azle müstehak olur.” Ebüssuûd, *a.g.e.*, vr. 16 b.

²⁰ “Mesele: Zeyd zevcesi Hind’e enva’-ı ezâ idüb “kâdi”nın ma’lûmu olsa Zeyd’den tefrika kâdir olur mu? el-Cevab: Ezâdan ne tarikle mümkün ise men’ eylemeğe kâdirdir. Ebüssuûd” Ebüssuûd, *a.g.e.*, vr. 67b.

²¹ Dedikodu demektir. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, Dersaadet 1317, s. 1171.

²² Ebüssuûd, *a.g.e.*, vr. 124a.

²³ ضرر لازم اولاجقلىن تعزير اولنماز Ebüssuûd, *a.g.e.*, vr. 123b.

²⁴ Ebüssuûd, *İrşâd*, I, 36.

²⁵ Berki, Ali Himmet, *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)*, Hikmet Yayınları, İstanbul 1990, md. 30. (*Mecelle*)

Aynı küllî kaideyi Ebüsuûd da kullanmaktadır. Bir asla yani bir genel kurala bağlı olma mantığının bir sonucu olarak Ebüsuûd, “Zararların giderilmesi menfaatlerin celb edilmesinden daha önemlidir.”²⁶ demektedir.

3. Sebeb-i Şer‘îyi Gözetmesi (Meşru‘)

Sebeb-i şer‘î “Şâri‘in varlığını hükmün varlığına, yokluğunu da hükmün yokluğuna alâmet kıldığı şeydir.”²⁷ Ebüsuûd’un bu sebeplere dikkat ettiğini örnekleyen fetvalar şöyledir:

“Mesele: Zeyd ile Amr babalarından intikal iden bağlarına iştirak üzere tasarruf iderlerken mezbûr bağdan hissesin Amr’ın mülk bağıyla istibdal idüb tasarruf iderken mezbûr Zeyd hissem ma‘lûm değil iken istibdal etdim deyü istibdal bozub girü Amr’dan bağı almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz bir sebeb-i şer‘î olmıcak. Ebüsuûd”²⁸

Nâ-meşrû ve nâ-mâkul olanları kabul etmemektedir. Meselâ ezanların sünnet üzere okunmasını istemektedir:

“Mesele: Zeyd’in bina eylediği mescidin minaresi Amr’ın evine havale vâki olmakla müezzin üç vakitte minareye çıkub ezan okumak kavlı eylese beş altı yıldan sonra kavle muhalefet eylemeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Müezzin çıkıcak vakti Amr’a tenbih idüb gizleyecekleri gizleyüp müezzin dahi sünnet üzre tezcek ezan okuyup zemâne müezzinleri gibi nâ-meşrû ve nâ-mâkul tınanlar itmeyüb tezcek itmek ile lâzım olur. Ebüsuûd”²⁹

Ebüsuûd, bir fetvasında ise şer‘-i şerîf ile alâkası yoktur demek suretiyle dînî olanla dünyevî olana dikkat çekmektedir.

“Mesele: Kadîmden Sultan Murâd Hân ‘aleyhi’r-rahmeti ve’l-ğufrân vakfından olan mahsulün bâi‘i olanlardan alınmak mümkün olmamağın bâc’ı³⁰ tüccar taifesinden alına gelmiş iken hâlâ tüccâr virmemeyeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Şer‘î şerîfe bâc’ın alâkası yoktur. Ebüsuûd.”³¹

B. Aklî Metod

1. Mantık Kurallarını Kullanması

Ebüsuûd’un fetvaları ve tefsir kitabı üzerinde yaptığımız inceleme sonucunda onun akla geniş bir saha tanıdığı görülmüştür. Ebüsuûd’un çeşitli yerlerde istikra³² terimini kullanmış olması önemlidir. Örnek olarak hâsirûn (hüsranı düşenler) lafzını açıklarken onların bu halini akli göz ardı (ihmâl) etmelerine bağlamaktadır.³³

Ebüsuûd, akli şu şekilde tanımlamaktadır: “Nefsin zarurî (anlaşılması için yardımcı delile ihtiyaç olmayan) ve nazarî (anlaşılması için yardımcı bir delile ihtiyaç olan) bilgileri idrak aracı olan ruhanî nura, akıl adı verilmiştir. Çünkü akıl denen bu

²⁶ Ebüsuûd, *İrşâd*, I, 36.

²⁷ Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2005, s. 496.

²⁸ Ebüsuûd, *Fetâvâ*, vr. 151b.

²⁹ Ebüsuûd, *a.g.e.*, vr. 10a.

³⁰ Bâc, pazar vergisi demektir. Yeniçeri, Celal, *DİA*, “Bâc”, IV, 411.

³¹ Ebüsuûd, *a.g.e.*, vr. 43a.

³² Ebüsuûd, *İrşâd*, I, 70.

³³ Ebüsuûd, *a.g.e.*, I, 76.

idrak gücü insanı çirkin işlerle meşgul olmaktan alıkoyar ve insanı güzelliklere bağlar.”³⁴

Ebüssuûd, zaman zaman Kur'an lafızlarında yer alan derin anlamlara girer, bunlar arasında karşılaştırma ve aklî çıkarım yapar. Diğer ifadeyle kıyas ve mantıksal istidlâl yapar. Bu yöntemler vasıtasıyla da bazı neticelere varır.

Meselâ, "Ey insanlar! Rabbinize ibadet ediniz ki sizi ve sizden öncekileri O yarattı. Umulur ki takvâyâ erersiniz."³⁵ âyetinin izahını yaparken şu ifadelerle yer vermiştir: "Söz konusu âyette 'umulur ki takvâyâ erersiniz' buyurulmuş fakat bunun yerine 'umulur ki ibadet edersiniz' denmemiştir. Oysa öyle denmesi 'Ben cinleri ve insanları, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.'³⁶ meâlindeki âyete de uygun düşerdi. Fakat ibadetin vücûb ve lüzumunu daha kuvvetli olarak ifade etmek için ibadet yerine takvâ kullanılmıştır. Çünkü takvâ, ibadet edenin hedefi ve son gayretidir. Şu halde eğer takvâ onun üzerine lâzım ise ondan aşağısı elzem, edası ehven olur."³⁷

Bu çıkarım, fıkıh usulü ilmindeki delâlet yollarıyla ilgili olup aynı zamanda mantıkla da alâkalıdır. Bunun için dilbilgisi ve mantık bilmek şarttır. Buna örnek olmak üzere ibadet ile ubudiyet arasında ince bir nükteye işaret ettiği şu ifadelerle de yer vermek mümkündür: İbadet Allah'ın razı olduğunu yapmaktır; ubudiyet ise Allah'ın yaptıklarına razı olmaktır. Tasavvufî yorum olarak da değerlendirilebilecek bu sanatlı tariflere ve nüktelere bakılırsa, Ebüssuûd Arap dilini derin bir vukûfiyetle özümsemiş ve örmüştür.³⁸

Fikhî bir meselenin hükmünü de beyan ediyor olması bakımından bu noktada Ebüssuûd'un özellikle şu sözleri de çok mânidardır: "İbadet emri, ibadetin geçerlilik şartlarını da içinde taşır. İbadet için imanın şart olduğu da dinî bir zorunluluk olarak bilinmektedir. Nitekim abdestsiz bir kimseye namaz kılmayı emretmek hiç kuşkusuz abdest almayı da gerektirir."³⁹

Ebüssuûd, bazan da somut delillerden muhâkeme ve mantık kullanarak çıkarım yapar. Umumî mefhumu dikkata alır: "Besmele konusunda en fazla şöhret bulmuş olanı ilk üç görüşür. İttifak edilen şudur ki Besmele bütün Mushaflarda bulunur. Ayrıca Mushafın iki kapağı arasında olan her yazı Allah'ın kelâmıdır. Bu hususta icmâ bulunur. Bu ise birinci görüşü (Besmele'nin Kur'an'dan sayılmadığı görüşünü) nefyetmekte ve sadece birisinin hususiyetine delâlet etmeksizin son iki görüşte ortak noktanın varlığını isbat etmektedir. "Besmele'nin Kur'an'dan bir cüz olması Kur'an'ın her sûresinden bir cüz olmasını gerektirmediği gibi, yine onun sûrelerden bağımsız Kur'an'dan bir âyet olmasını da gerektirmez."⁴⁰ Bu açıklamalar tamamen lâfzî ve mantıkî istidlâldir. Aklî çıkarım yoluyla var olanı isbat etmektir.

³⁴ Ebüssuûd, *a.g.e.*, I, 97.

³⁵ Bakara, 2/21.

³⁶ Zâriyât, 51/56.

³⁷ Ebüssuûd, *a.g.e.*, I, 60.

³⁸ Ebüssuûd, *a.g.e.*, I, 16, 17.

³⁹ Ebüssuûd, *a.g.e.*, I, 58. فإن أمر المحدث بالصلاة مستتبع للأمر بالتوضي لا محالة

⁴⁰ Ebüssuûd, *a.g.e.*, I, 9.

Ebüssuûd, yine aynı mânayı destekleyen “istilzâm” lafzına yer vermektedir. “et-Tahrîm sûresinin Medenî olması, âyetlerinin tamamının böyle olduğunu istilzâm etmez” demek sûretiyle mantikî çıkarım yaptığına şahit olunabilmektedir.⁴¹

Yine Ebüssuûd, “yested‘î” ve “yektezî” kelimelerini de kullanmıştır ki bu lafızların mantık ilmindeki aklî çıkarım mânası taşıyan kavramlar olduğu bilinmektedir.⁴² Bir örnekte ise Ebüssuûd'a Ramazan'da mazeretsiz oruç yemek isteyen müslümanın hükmü sorulmaktadır. Bu soruya cevaben Ebüssuûd ise “müslüman olan öyle etmez”⁴³ demektedir. Ebüssuûd'un bu noktada muhatabına, müslüman kimliğini hatırlatmış olması yanında, aklî bir çıkarım yaptığı da düşünülebilir.

2. Aklî İlimlere Yer Vermesi

Ebüssuûd, eğer teşrîf kaynaklarının anlamı (فحوى الكلام) aklî delillerle bilinmesi mümkün ise bunlar hakkında yorum yapar. Eğer böyle değil ise kaynakların mânasını anlamak ancak vahiyyle gerçekleşiyor demektir. Bu da Hz. Peygamber'e gelen sünnettir. Yerine göre bu ikisinden birine itibar edilecektir.⁴⁴

Erbabından alınan ve adına sem'iyat denilen teknik bilgiler insanlığın ortak aklının kemal bulmasına bir vesile olarak kabul edilmektedir.⁴⁵

Onun tefsirinin “İrşâdü'l-'akli's-selîm...” adını taşıyor olması Ebüssuûd'un başlı başına akla itibar ettiğini ve onu hayatın her evresinde kullandığını gösterir.

Ayrıca Hanefîlerin re'y ekolünü temsil ettiği ve Ebüssuûd'un esasta bir Hanefî müctehidi olduğu hatırlanırsa onun akla yeteri kadar geniş saha tanıdığı iddiası doğrulanacaktır.

Kâtip Çelebi, Osmanlı Medreselerinde ilm-i hikmet veya felsefenin 16. asrın sonlarına kadar okutulduğunu ve buna dair Şemseddin Molla Fenarî'nin, Kadızâde-i Rûmî'nin, Hocazâde'nin, Ali Kuşçu'nun, Müeyyedzâde Abdurrahman'ın, Mîrim Çelebi'nin, İbn Kemal'in ve Kınalızâde Ali Efendi'nin gerek hikmet ve gerekse şeriata vakıf birer âlim olarak eserleri bulunduğunu kaydettikten sonra bazı şeyhülislâmın dinî akidelere ters düştüğünü iddia ederek felsefe eğitimini yasakladıklarını ve yerine zaten medreselerde okutulan “*Hidâye*” ve “*Ekmel*” adlı kitapları koydurduklarını, bunun da Osmanlı medreselerinin fikrî bakımdan gerilemesine sebep olduğunu yazmakta⁴⁶ ise de bu Ebüssuûd hakkında geçerli değildir. Zira Ebüssuûd, belki felsefenin mahzurları olabileceğini kaydetmekle beraber fıkha destek sağladığına inanmakta ve bunu açıkça da dile getirmektedir.

Ebüssuûd'un fıkhîta *Bezzâziyye* adlı eserle yetinmiş olduğu ve bu eser varken fıkıh eseri yazamayacağı yolundaki kendisine nisbet edilen rivayeti ihtiyatla karşılamak gerekir. Çünkü Ebüssuûd, herşeyden önce bir şeyhülislâmdır. Tarihî verilerin de tanıklık

⁴¹ Ebüssuûd, *a.g.e.*, I, 67, 68.

⁴² Ebüssuûd, *İrşâd*, I, 16.

⁴³ Veli b. Yusuf, *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 178, vr. 33a.

⁴⁴ Ebüssuûd, *a.g.e.*, I, 79.

⁴⁵ Ebüssuûd, *a.g.e.*, I, 38.

⁴⁶ Kâtip Çelebi, Mustafa Abdullah Hacı Halife, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütubi ve'l-fünûn*, (I-II), İstanbul 1940, I, 680. Osmanlı Medreselerinde okutulan felsefe dersleri, ders saatleri, medresenin felsefeyle ilgili değişim ve gelişim süreci ve bu noktadaki ıslah çalışmaları hakkında bkz. Ülker Öktem, “Osmanlı Medreselerinde Felsefe”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 15, Ankara 2004, s. 274-287.

ettiği üzere Ebüssuûd, fikhî ve ilmî bir dirâyete sahiptir. Adı geçen eseri çok fazla kullanmış olmakla birlikte herhangi bir mesele hakkında, “Benim ictihadım da budur.” diyebilecek yetkinliktedir. Zaten onun fetva verme konusunda ilim çevrelerinden toplanmış olduğu takdirler bunun açık göstergesidir.

Osmanlı ilmî muhitinde aklî ve naklî ilimlerin her ikisine bir arada yer verilmiş olduğu gerçeğini göz önüne alarak Ebüssuûd’un üslûbuna bakacak olursak onun aklî ve naklî olmak üzere her iki mesleğe de itibar ettiği ve kullandığı anlaşılacaktır.⁴⁷

İnsanı tanımlarken, tam bir insanda akla göre hareket etme özelliği bulunduğu dikkat çekmesi, Ebüssuûd’un “akla” vurgu yaptığını göstermektedir.⁴⁸

Felsefeye gelince kişi aklî ilimleri okumadıkça diğer alanlarda ilmî meleke hâsıl edemeyeceği bir gerçektir. İşte bu sebeptendir ki Ebüssuûd aklî ilimlere özel bir yer ayırmıştır. Hatta fıkıh ilminin dahi felsefe ve aklî bilimler olmaksızın bir mâna ifade etmeyeceğini fetva metninde kendisi açıkça belirtmiştir. Şöyle ki:

“Mesele: Fıkıh okumak nesne değildir, nesne bildirmez Ma‘kûlât (معقولات) lâzımdır deyü fikhî tahfif idene şer‘an ne lâzım olur? el-Cevab: İlm-i fikhî tahfif için ise küfürdür. Ma‘kûlâtı okumayınca meleke-i ilmiye hâsıl olmaz demek ise öyledir, nesne lâzım olmaz. Ebüssuûd”⁴⁹

Onun felsefî atıflarında “hükemâ” dediği yerlerde İslâm filozoflarını kastetmiş olduğu muhtemeldir.⁵⁰ Ebüssuûd kendi dönemi içinde geçmişten tevarüs eden Osmanlı geleneğine olabildiği kadar riayet etmiş ve felsefe ile aklî bilimlere gereken özeni göstermiştir. Ancak bu bilimler ondan sonraki yıllardan itibaren Osmanlı’nın son dönemine kadar gereken ağırlığını koruyamamıştır.

3. Aklın İcaplarına Uygun Fetva Vermesi (Ma‘kul)

Ebüssuûd mevcut şartlar içerisinde en aklî olan ne ise ona göre yaklaşım sergilemektedir.⁵¹

Ayrıca Ebüssuûd’un getirmiş olduğu çözümlerle piyasadaki dengeleri koruduğu görülmektedir. Meselâ Ebüssuûd, buluntu mal konusunda şu şekilde davranmıştır. Şayet bulunan mal, çok çabuk bozulmaya müsait bir tüketim malı ise bu malın bulunması halinde bulanlarca gereksiz yere bekletilmemesi gerekir. Böylelikle malın zâyi‘ olmasına meydan verilmez ve israfa mâni olunur. Söz konusu nesnenin belli bir değeri taşıması halinde ise çok geçmeden paraya dönüştürülerek muhafaza edilmesi gerekir.

Ebüssuûd aynı zamanda kelâmî bir mesele olan kulların takatin üstünde herhangi bir şey ile sorumlu tutulup tutulmayacağı konusunda şu noktayı belirtir. “İmkânsız bir

⁴⁷ Ebüssuûd, *İrşâd*, I, 49.

⁴⁸ Ebüssuûd, *İrşâd*, I, 44. “Sûretü’l-fetvâ fi hakkı âlimi’l-fâsik” başlıklı bir kenar kaydında Ebüssuûd’un “Öyle olduğuna ‘akl-i sarîh ve nakl-i sahih birinci vecihle delâlet ederler.” şeklindeki ifadesine rastlanmaktadır. Ebüssuûd, *Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 5427, vr. 58b-59a.

⁴⁹ Ebüssuûd, *Fetâvâ*, vr. 39b.

⁵⁰ Ebüssuûd, *İrşâd*, I, 28.

⁵¹ Bunu örneklendiren şu fetva dikkatten kaçmaz: “Mesele: Zeyd yabanda bulduğu nesne serfî’l-fesâd olup bir günde ya iki günde fâsid olur ise ekli helâl olur mu? el-Cevab: Eğer tüzüm dânesi gibi şey’-i kalîl olup Zeyd fakîr olsa ya ğaniy olsa ol saat ekl etmek câizdir, eğer kesîr ise Emr-i hâkimle bey’ idüb akçesini hıfz etmek gerekdir. Ebüssuûd” Ebüssuûd, *Fetâvâ*, vr. 143b; Ebüssuûd, *Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1028, vr. 94a.

şeyle mükellef tutulmak aklen câiz ise de⁵² dünyada bunun böyle olmadığı istikra yani inceleme ve araştırma ile sabittir⁵³ Burada görüleceği üzere Ebüsuûd aklî verileri kullanıyor.

Ebüsuûd'un hükmü beyan edilecek meselede takip ettiği sırayı burada hatırlamak yerinde olacaktır. Bu sıra şöyledir: Önce Kur'an âyetinden anlaşılan, sonra Hz. Peygamber'den gelen rivayet ve ondan anlaşılan, sonra sahâbe kavli ve haberleri ve tâbiinden gelen nakiller⁵⁴, sonra Hanefî müctehidlerinin görüşleri ve diğer üç mezhep imamının görüşleri ve bunları toplayan muteber kitaplardır. Bazan bunlardan hiç birisi zikredilmez. O zaman yapılan ise lugavî ve mantikî bir istidlâl ve muhâkemedir.

Ramazan'da mazeretsiz oruç yemek isteyen müslümanın hükmü sorulduğunda Ebüsuûd, "Müslüman olan öyle etmez."⁵⁵ demiştir. Burada Ebüsuûd'un muhatabına, müslüman kimliğini hatırlatması yanında, aklî bir çıkarım yaptığı da düşünülebilir. Buna göre çıkarımın mantık silsilesi ve öncülleri bizce şöyledir:

Müslümanlar Ramazan orucunu tutarlar. Orucunu yemek istediği söylenen kimse, eğer ki müslüman ise, onun da oruç tutması gerekir. Yani bu kimse, Ramazan'da farz olan orucu tutması kendisine bir borç olarak gerektiği şuûru ve idrâki içindedir. O halde hakikî anlamda müslüman bir kimsenin mazeretsiz bir şekilde Farz hükmü taşıyan Ramazan orucunu bile bile tutmamak ve orucunu yemek gibi bir özelliği olamaz; yani öyle etmesi ona yakışmaz.

Bu istinbatta, küllî olanın özelliği (müslüman cemaatin oruç tutma özelliği), bütüne dâhil olan fertlerden her birinin de özelliği (her bir müslüman kişinin özelliği) olarak mevcut kabul edilir. Dolayısıyla Ebüsuûd, aklî muhâkeme yoluyla, tümelden hareketle tekil bir sonuç çıkartmaktadır.

4. Karşılaştırma-Muhâkeme-Kıyas Yapması

Aşağıdaki davada suçlamayla ilgili gerekçenin hüküm bildirmeyeceğini bütün davalardaki hali örnek göstermek suretiyle açıklamaktadır ki bu da basit bir benzetme ve kıyas yöntemi olmalıdır.

"Mesele: Zeyd'in bir mikdar akçesi sirkat olundukda Amr akçemi sen sirkat eyledin deyü dava eyleyüb Amr'ın üzerine isbat eylemese Amr, Zeyd'e sen bana sârik dedin üzerinde hakkım oldu deyüb Zeyd'den hakkını taleb eylese Zeyd'e nesne lâzım olur mu?"

el-Cevab: Olmaz. Her davada hal böyledir. Sabit olursa ne güzel olmazsa gider varır.⁵⁶ Bu fetvadın şu sonuç da çıkartılabilir: Adâlet dairesinde herkesin bir başka kişi aleyhinde dava açma hakkı bulunmaktadır.

Ebüsuûd, bir fetvasında "şartıyyeler, inşâellah kabilindendir." diyerek lafızların kullanımında kıyasa başvurmuştur.⁵⁷

⁵² "Şüphesiz o inkâr edenleri uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir. Onlar iman etmezler." Bakara 2/6. Bu âyet, "teklîf-i bimâ lâ yutâk"ın câiz olduğuna delildir. Ebüsuûd, *İrşâd*, I, 36.

⁵³ Ebüsuûd, *İrşâd*, I, 36.

⁵⁴ Bkz. Ebüsuûd, *İrşâd*, II, 146.

⁵⁵ Veli b. Yusuf, *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 178, vr. 33a.

⁵⁶ Ebüsuûd, *Fetâvâ*, vr. 125b.

⁵⁷ Ebüsuûd, *a.g.e.*, vr. 125b.

Ergin bir cârîyenin kendisi hakkındaki bir nikâhın def'ine (önlemesine) işin başında karar verme yetkisi bulunmadığı için evlilik gerçekleştikten sonra da nikâhı feshetme (âzâd edilmesi hali müstesna) yetkisi olamaz. Bu mânâyı ifade eden şu fetvaya rastlanmaktadır ki fetvada cârîyenin evlilik sonrası hali evlilik öncesi haline kıyas edilmekte ve önceki vasfının devam etmekte olduğuna hükmedilmektedir.⁵⁸

Ebüssuûd'un kıyas yöntemi kullandığına örnek olması bakımından şu cevabı da zikredebiliriz:

“Mesele: Zeyd yabanda bulduğu koyuna emr-i hâkimle bir miktar akçe infak eylese sonra koyun helâk olacak Zeyd infâk itdüğü akçeyi sahibinden almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olur. Emr-i hâkimle infak emr-i mâlikle infâk gibidir. Ebüssuûd”⁵⁹.

Ebüssuûd bazan da yakın meselelere dikkat çekmektedir. Bunun için bahsedilen konunun hangi mesele altında olduğu tesbit edilmektedir. Özürsüz şehâdeti tehir etmekle adâletin düşmesi meselesi ile talâk meselesini mukayese etmekte ve dinin bir hükmünü bilmemeyi ancak ulemâ sınıfından olmayan kimselere bir özür olarak tanımaktadır.⁶⁰

Böylece Ebüssuûd, bir meselenin neye benzeyip neye benzemediğine açıklık getirmektedir. Meseleler arası benzerlikler ve ilişkiler kurulduğuna dair fetva örneklerini çoğaltmak mümkündür. Ancak bu kadarı ile yetineceğiz.⁶¹

C. Tercih Metodu

Tercih, mesele hakkında birden çok görüşten birini seçmek anlamında bir usul terimidir. Ebüssuûd öncelikle tercih yaparken görüşler içinde en kuvvetli olanı seçmeyi ilke edinmiştir. Ebüssuûd'un bazı görüşler hakkında “olur, çendan sıhhati yoktur.” derken ifade etmek istediği husus şudur: Fetvaya ancak delili kuvvetli bulunan görüş esas alınır. Ebüssuûd'un genellikle tercih lafzını anlatmak için “kavl-i muhtâr budur” dediği görülür.⁶²

Ebüssuûd'un bazan iki farklı uygulama veya görüşten birisinin diğerine göre evlâ ve akvâ olduğunu ifade ettiğine şahit olunur.⁶³

⁵⁸ Ebüssuûd, *a.g.e.*, vr. 92a. Bahsedilen fetva metni şöyledir: “مسئله: في صغيرة زوجها رجل على انها بنته من رجل ثم توفي الزوج فادعت زوجته ان الصغيرة المذكورة مملوكها واعترف بانها زوجت باذنها فهل يكون للصغيرة خيار الفسخ عند البلوغ الجواب: ليس لها ذلك على التقديرين اما على الاول فظاهر واما على الثاني فلان الامة البالغة لاتقدر على دفع النكاح عن نفسها ابتداء فكيف تقدر على دفعه بقاء نعم لها خيار الفسخ عند عتقها ابو السعود”

⁵⁹ Ebüssuûd, *Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1028, vr. 93b; Ebüssuûd, *Fetâvâ*, vr. 143b.

⁶⁰ “Mesele: Bir kenîsenin teftişine emir geldikten sonra varub hudûsüne şehâdet idenler zemân-ı teftişine dek şehâdetleri tehirleri muskıt-ı adâlet olur mu? el-Cevab: Eğer şimdiye değin teftiş vâki olub şühhâd davet olunub özürsüz tehir itdilerse muskıttır. Eğer teftiş henüz vâki oldu ise muskıt değildir. İtlâk-ı mer'eye şehâdeti te'hir etmek gibi değildir. Anda dava şart değildir. Mutallaka ile musâhabet etmek hürmeti, zarûrât-ı diniyyeden idüğü her kişininin ma'lûmudur. Tehir-i şehâdet ile her Müslim adâletten çıkar. Bu mesele ol kabilden değildir. Hükmünü bilmemek ulemâdan olmayana özür olur. Ebüssuûd” Ebüssuûd, *a.g.e.*, vr. 140b; Veli b. Yusuf, *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 178, vr. 77b.

⁶¹ Bir diğer örnek şu şekildedir. “Bu surette bâi'in yeri malum olub lâkin müflis olsa Amr'a tazmin olunur mu? el-Cevab: Olunmaz gayb gibi değildir. Ebüssuûd” Ebüssuûd, *a.g.e.*, vr. 137a.

⁶² Veli b. Yusuf, *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 178, vr. 102b.

⁶³ “Mesele: Ergin olan Zeyd eğer fulan dâr'a dahil olursam her yar alacağım boş olsun dedikten sonra Zeyd dâr-ı mezbûra dahil olub nikâh câiz olmicak mezbûr Zeyd fuzulî nikâh irtikab idüb şer'an beis var mıdır? el-Cevab: Yokdur ama ibaret zikr olunan olıcak Hind'i aldıkda bir talâk boş olub şart Hind

Onun para vakfı konusunda sözü muteber âlimlerin görüşlerine bakarak bütünden⁶⁴ ortak bir anlam çıkardığını ve maslahat gereği bu mezhep imamları içinden uygun görüşü bulup tercih ettiğini belirtmekte fayda olduğu açıktır.

Ebüssuûd, “Kultü”⁶⁵ (görüşüm şudur) demek suretiyle görüşlerden biri hakkında yorum yapmakta ve kendisinin de aynı görüşe katıldığını belirtmektedir. Şöyle ki: “Evet bu gerçekten geçerli bir yorum ve itidalli bir metoddur. Bu metodu takip eden hakikatten sapmayacağı gibi bu yolda sâbit kadem olanlar zelle etmezler”⁶⁶ İrşâd adlı tefsir kitabında tercihini belirtirken kullandığı “isabetlidir, doğrudur.” sözü de aynı gerçeği anlatmaktadır.⁶⁷

Eğer mesele büyük mezhep imamları arasında ihtilâflı ise bu takdirde Ebüssuûd, “mesele hilâfiyedir” diyerek fetvaya açıklık getirmektedir. İşte bu türdeki farklı ve de birden çok görüş içinde bir derecelendirme ve tercih yaparken kullandığı kelimelerden başlıcaları, “asah, akvâ, azhar, evfak”tır. İslâm hukukçularının çoğunluğu tarafından da kullanıldığı bilinen birer kelimeler olarak kanaatini ızhâr etmek üzere zikrettiği çeşitli ifadelere de rastlamak mümkündür. Ebüssuûd'un tercih ettiği görüşü ifade etmekte kullandığı “ihtiyâr” terimine de şahit oluruz ki bunu bazan da “muhtâr olan”, “ma'mûlün bih olan” veya “müftâ bih olan” ile de kaydettiği görülmektedir.

“Mesele: Kâbe-i şerîfe ve Medîne-i Münevvere'de olan sadakatın sevabı yerinde bindir deyü vasiyetnâmesinde sülûsi Mekke ve Medîne fukarasına tevzi olsun deyü şart eylese fevt olduktan sonra vasisi dahi Amr'a virüb var Kâbe ve Medîne fukarasına sarf eyle dese Amr burda ve yolda fukaraya sarf etmekle muazzeb olur mu?

el-Cevab: Virdüğü kimesneler kemâl-i mertebede müstehaklar ve fakîrler ise muazzeb olmamak mercûdur. Mesele hilâfiyedir. Ebüssuûd ”⁶⁸

Görüldüğü üzere mesele eğer âhiretteki bir cezanın açıklaması gibi kesin olarak künhüne vakıf olamadığı bir husus ise bu takdirde “mercûdur” demek suretiyle kanaatini belirtir.

Ortak hisseli bir dükkânı, taksim etmek suretiyle bundan intifa'ın eski zamandan itibaren duyulmadığını ifade ederek bu tür bir emlâkin vakf edilmesinin herhalde daha isabetli olacağı yönündeki tercihini belirttiği şu fetvaya rastlamaktayız: “Mesele: Zeyd'le Amr ortak olub satun aldıkları dükkânda hisse-i şâyiasını mezbûr dükkân taksime kabil iken vakf eylese sahih olur mu? el-Cevab: Hükm-i hâkimle olur. Dükkân kısmet olunmak ile intifa' olunmak ma'hûd değildir. Ebüssuûd”⁶⁹

hakkında bozulur Hind'i tekrar nikâhlanmak şurû'dur fuzûliden böyle etmek evlâ ve akvâdır. Ebüssuûd.” Ebüssuûd, *Fetâvâ*, vr. 85b.

⁶⁴ Ebüssuûd, tefsirde ifadenin makam ve bağlamına (siyâk ve sibâka) bakarak uygun olan mânâyı *انصب بالمقام* şeklinde kaydeder. Bu ifade fıkhta evlâ kelimesi ile benzerlik arzettiği gibi bir tür “tercih” mânası da taşır. Bkz. Ebüssuûd, *İrşâd*, I, 37, 38.

⁶⁵ Ebüssuûd, *Risâle fi cevâzi vakfi'n-nukûd* (thk. Ebu'l-Eşbâl Sağîr Ahmed el-Bâkistânî), Beyrut 1997, s. 34.

⁶⁶ Ebüssuûd, *İrşâd*, I, 63.

⁶⁷ Ebüssuûd, *İrşâd*, I, 30.

⁶⁸ Ebüssuûd, *Fetâvâ*, vr. 61a.

⁶⁹ Ebüssuûd, *a.g.e.*, vr. 152b.

D. İctihad Metodu

a. Re'y ve İctihadına Dair Genel Bilgi

Ebüssuûd kendi zamanı içinde Hanefî mezhebini temsil eden büyük bir fakihtir. Onun Hanefî mezhebine mensubiyetiyle ilgili bir şüphe yoktur. Hanefî müctehidlerine işareten “bizim ashabımız” demesi de bunu açıkça göstermektedir.

İslâm hukuk tarihinde Hanefî mezhebi âlimleri genellikle re'y ekolünü temsil ettiği için Ebüssuûd'un da fıkıh ilmi açısından re'y ekolü içinde yer aldığı rahatlıkla söylenebilir. Ancak onun icthadı üzerine söylenenler onu tam olarak yansıtmaya yeterli gözükmemektedir. Ebüssuûd, usul ve fûrû'da tam bir kuvvet ve hâkimiyet sahibidir.⁷⁰ Tercih, tahrîc ve mesâilde icthadlar yapmıştır.⁷¹ Şahsî görüşümüze göre, derecelendirmede Ebüssuûd, meselede müctehid olsa da, şer'î maksatları ve delilleri iyi bilip bunları pratik hayata tatbik etmede icthad teklifinin gereğini hakkıyla yerine getirmiştir.

Şimdi Ebüssuûd'un konuyla ilgili bazı görüşlerine yer verelim: “Zan”, olması beklenen hususlarda kendisinde ilmin bulunduğu derecelendirmeyi ifade eder.⁷² Buna göre zan ilim ifade etmeye kabiliyetlidir. Bundan dolayı olmalı ki icthad zannîdir fakat gerçek bilgiye ihtimali bulunur.

Önceden tartışmalı olan ve üzerinde farklı görüşlerin olduğu yerde bunlardan şöhret kazananları, ittifaklı olanı ve icmâ edileni belirtildikten sonra çıkan sonuç zikredilir. Burada mantık kurallarının işletildiği görülür.⁷³

Ebüssuûd'un şer'î hüküm çıkartabilmek için aradığı şartı şu cümle ile özetlememiz mümkündür: “Allah'ın hükmünü çıkartmak için icthadî olgunluk şarttır.”

Ebüssuûd'un fetva verirken takip etmiş olduğu yöntemle ilgili bazı bilgiler içeren şu ifadelere rastlamaktayız:

“Mahrûse-i İstanbul'da merhûm ve mağfûrun leh Sultan Muhammed Câmî Şerîfi'nin imamı merhum Arap İmam çağşır üzerine meshin cevazına bu nakil ile istidlâl eylemiş:

Nakil: Dedim ki birisini gördüm abdest aldı ve sonra mestleri üzerine mesh etti daha sonra bunları çıkarttı ancak çorapları vardı. Sonra abdestini bozdu bu kimsenin çorapları üzerine mesh edip namaz kılması doğru olur mu? Cevaben dedi ki hayır olmaz. Bu kimseye mesh etmek yetmez. Yapacağı şey şudur: Çorabını çıkartır ayaklarını yıkar. Bu görüş Ebû Hanîfe'nin görüşüdür. İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed, bu kişiye çorapları üzerine mesh etmesinin yeterli olacağını savunmuştur. el-Mebsût'ta böyledir.

Müftî'l-İslâm Çivizâde Şeyh Muhammed Efendi buyurmuşlar ki bu meseleden iç edik içine bez ve aba ve anların gibi nesnelere çağşır giyüb ol iç edik üzerine mesh itmek lâzım olmaz. Zira çorap sahtiyan mücellled olunmaklığı üzerine sahtiyan kablamiş olacak mesh câiz olduğuna İmâm-ı Âzam Hazretleri dahi kâildir. Bezden veya abadan ve anların gibi nesnelere çorab idinüb mücellled itmekle üzerine mesh itmek câiz olmaz. Öyle olsa fark zâhirdir. Şimdiki zamanda aynı ile nakil görmeden Hak Teâlâ'nın

⁷⁰ el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 140; Bilmen, *Kâmus*, I, 357.

⁷¹ Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul 1989, s. 303.

⁷² Ebüssuûd, *İrşad*, I, 98.

⁷³ Ebüssuûd, *İrşad*, I, 9.

emri budur diyecek kimesne yoktur. Nakil görmeden bu mesele böyle fehm olunur, Hak Teâlâ'nın emri budur diyen kimesne kendi haddinden te'addî idüb mü'minleri idlâl ider. Ehl-i hükm olanların lâzımıdır ki ol kimesneleri men' ideler. Memnû' olmazlar ise te'dib itmek gerektir."⁷⁴

Bu metinden şu sonuçları çıkartmak mümkündür:

1. Fatih Câmiinde imamlık yapan Arap İmam'ın istidlâline atf yapılmaktadır.
2. Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in görüşlerine atf yapılmaktadır.
3. Serahsî'nin el-Mebsût adlı eserine atf yapılmaktadır.
4. Çivizâde'nin görüşüne atf yapılmaktadır.
5. Kanaatimize göre "şimdiki zamanda nakil görmeden hüküm verecek kimse yoktur" demekle kastedilen mâna, muteber fıkıh kitaplarındaki görüşleri bilmeyenlerin yahut da fetva mecmuaları içinde yer alan nakil başlığı altındaki bölümleri okumayanların hüküm beyanı noktasında isabetli görülemeyeceği yönündedir.
6. Mü'minlerin emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker ile sorumlu oldukları hatırlatılmaktadır.

b. Makasıda ve Ta'lil'e İtibar Etmesi

Ebüs-suûd, fıkıh ilminde Şâri' Teâlâ'nın aslî maksadına göre hüküm beyan etmekte ve dinin gerçekleştirmeyi hedeflediği gayelere uygun fetva vermektedir. Nitekim, ona göre fıkıh, "mütellimin kelâmındaki garazı anlamaktır."⁷⁵

Ebüs-suûd'un temas ettiği illet, gaye ve Allah'ın filleri gibi konularda şu bilgilere rastlamak mümkündür:

Allah'ın fiillerinin belli gayelere ve tamamlayıcı yüksek maslahatlara bağlı olduğu tartışma götürmez bir hakikattir.⁷⁶ Ancak kendileri bulunmadığı takdirde onlara cesaret edip girilmeyecek türden illet-i gâiyyeleri olan mesâlihe ve gayelere bağlı oldukları düşünülmemelidir.⁷⁷ Ebüsuûd şöyle demektedir: Şâri' Teâlâ, hikmet ne şekilde gerektirirse ona göre yapar ve işler. Yeryüzünde halife olacak kişinin de aynı şekilde hikmete binaen onun iktiza ettiği gibi yapıp işlemesi gerekmektedir.⁷⁸

Şâri' Teâlâ tarafından vaz edilen "hükümün talil edilmesi"⁷⁹ ve sebeplerine riayet etmesine örnek şu fetvayı görmekteyiz: "Mesele: Hîn-i vudûda misvak hâzır iken parmak ile misvak itmek câiz olur mu? el-Cevab: Olur. Ebüsuûd."⁸⁰ Görüldüğü üzere meseleyi sadece misvakın kendisi olarak telakkî etmemekte, bunun yerine makâsıda ve gerekçeye itibar etmekte, temizlik ve buna yardımcı olabilecek unsura yer verdiği anlaşılmaktadır. Bunun dışındaki alışkanlıkları ise kabul etmemektedir. Şu fetvalar buna

⁷⁴ Ebüsuûd, *Fetâvâ*, vr. 6b.

⁷⁵ Ebüsuûd, *İrşâd*, IV, 235.

⁷⁶ Hikmet ve hüsn ciheti kullara bazan gizli kalsa da Cenâb-ı Allah'ın her fiili güzeldir ve hikmettir. Ebüsuûd, *İrşâd*, I, 83.

⁷⁷ Ebüsuûd, *İrşâd*, I, 60.

⁷⁸ Ebüsuûd, *İrşâd*, I, 85. Hikmet ve maslahat bir arada zikredildiğine örnek olarak bkz. Ebüsuûd, *İrşâd*, I, 82.

⁷⁹ Ebüsuûd, *İrşâd*, I, 68.

⁸⁰ Ebüsuûd, *Fetâvâ*, vr. 7a.

örnektir: "Misvak, vudû'da isti'mal olunduğu gibi salâtda dahi isti'mal olunur mu? el-Cevab: Lâzım olur emir değildir."

"Mesele: Zeyd-i vaiz feraizden ve sünenden ve nevâfilden her şef'ede şurû'da niyete muttasıl istiyâk (misvak kullanma) sünnettir demekle müridleri zeytin ağacından tathîr-i fem için isitmale kabiliyeti olmayan çürümüş ağaçla her şef'ede (namazların her iki rek'atı) istiyâkı âdet edinseler mezbûrların fiili sünnet veya müstehab olmak ihtimali var mıdır? el-Cevab: Yoktur riya-i mahzdır. Ebüssuûd." ⁸¹

c. İctihad ve Taklid Düşüncesi

Ebüssuûd'un icthad yaparken mezhep imamlarının usulüne uygunluğu dikkate aldığı görülür. ⁸²

Diğer yandan Ebüssuûd icthadın, kıyasın ve icthad etme yöntemlerinin temellerinin aslen sahabe devrinde atıldığını belirtmektedir. ⁸³ Onun icthad sahasındaki yerini tesbit etmek açısından şunu kaydetmek mümkündür. Ebüssuûd sahabe devrinde temeli atılan ve ilk dönem Hanefî mezhep âlimlerince yükseltilen Hanefî fikhını daha ileriye taşıyarak katkı sağlamıştır.

İslâm dünyasının yaklaşık on asırlık deneyimi sonunda ulaştığı çözümleri, her meselenin delillerini ve o konudaki toplumsal ihtiyaçları göz önüne alarak (icmâya aykırılık taşımayan) yeni görüş ihdas etme yoluyla, hukuk birliğini sağlayacak düzenlemeler yapmak ⁸⁴ her zaman için mantıklı bir yaklaşımdır.

Ebüssuûd'un mezhep içinde icthad faaliyeti yürüttüğü hususu açıktır. Onun icthad ederken dikkate aldığı ilke çoğunlukla kamu maslahatıdır. O, bu sebeple başlangıçta kimi âlimlerce tenkid edilen bazı fetvalara kendi zamanında imza atabilmiştir. Onun çağdaşı olan kimi âlimlerce belli meselelerde hatalı ⁸⁵ bulunduğu gerçeği bir yana, konuya icthadın açık tutulması ve pratik faydaların temin edilmesi gerektiğini savunanlarca isabetli görülmüştür. Ebüssuûd'un bu başarısında taklid değil icthad ruhu büyük rol oynamıştır.

Ebüssuûd'un aşağıdaki fetvasına göz atacak olursak anahatlarıyla şu tabloyu görmek mümkündür. Öncelikle meseledeki hukukî muameleleri tanımlayıp bunların kendi arasındaki farklarını belirtmek, sonra esas mesele hakkındaki görüşleri sıralamak, daha sonra konuyla ilgili teâmülde yer alan usulü beyan ile gereken tercihi yapmaktır.

"Mesele: Menâsıb ve cihât yanında sadaka ve sıla zikr olunub bâyinlerinde fark var mıdır? Zikr olunanda müsamaha mümkün müdür? el-Cevab: Sadaka fukaraya mahsusdur hıdmetsiz evkâf-ı âmme ol kabildendir. Ol asıl cihâtın gallesi ağniyaya haramdır. Sıla ve 'atiyyedir ol ağniyaya dahi helâldir. Vakf-ı evlâd ve akraba ol kabildendir. Ağniya olursa dahi helâldir ve bazı manâsıb ve cihât ki tedris ve tevliyet ve hitabet ve imâmet gibi bunların vazifeleri ne sadakadır ve ne sıladır belki hıdmetleri mukabelesinde ücrettir. Mütেকaddimîn ta'lim-i ilim ve hitabet ve imâmet ibadet

⁸¹ Veli b. Yusuf, *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 178, vr. 5a; Ebüssuûd, *a.g.e.*, vr. 7a.

⁸² Ebüssuûd, *Risâle fi cevâzi vakfi'n-nukûd*, s. 34, 35.

⁸³ (وقد اجتهدوا وقاسوا ووطنوا طرق الاجتهاد) Metnin çevirisi şöyledir: "Sahabe icthad etmiş, kıyas yapmış ve icthad yöntemlerini yerleştirmiştir." Ebüssuûd, *İrşâd*, V, 135.

⁸⁴ Dönmez, İbrahim Kâfi, "İctihadın Bağlayıcılığı Meselesi ve Fıkıh Mezheplerine Bağlanmanın Anlamı", *Usul Araştırmaları Dergisi*, I, sy. 1, Ocak Haziran 2004, Sakarya, s. 46.

⁸⁵ İctihatta hata ve isabet meselesi ve ilgili olduğu kelamî meseleler hakkında bilgi için bkz. Apaydın, H. Yunus, "İctihad", *DİA*, XXI, 441.

makûlesidir anın mukabelesinde ücret alınmak câiz değildir. Anlara verilen sıra ve atıyye kabildendir demişler ammâ müteahhirîn ücret verilmezse kimesne talim ve hitabet ve imâmet etmediklerin müşahede ettiklerinde ücret-i ma'kûl tecvîz buyurmuşlardır. Cemî'an vâkıflar, vakıfları ücret olmak üzerine tertib etmişler ve menâsib ve cihât berâtlarında dahi kemâ yenbeğî hıdmetini edâ etdikden sonra vazifesin ala deyü tayin olunur. Asla müsamaha mümkün değildir. Hıdmet etmeden ücret alınmak mümkün değildir. Hususan sılanın bir hükmü dahi budur ki hıdmetini tamam eylese vazife-i cebr ile alımsız zira ücret değildir, 'atadır, verilmese dahi câizdir. Bir müderris her yılbaşında sılası verilmeden fevt olsa sâkıt olur verese bir habbe alımsız zira sıladır, 'atadır ücret değildir. Ebüssuûd"⁸⁶

Şeyhülislâm olması sebebiyle Ebüssuûd'a fıkhın ve hayatın hemen her alanından sorular yöneltilebilmektedir. O, hemen her meseleye bir çözüm üretmiştir. Bir örnekte ise sorunun cevabını vermekle beraber ayrıca buna "çare yoktur" kaydını da eklemiştir.⁸⁷ Anlatmak istediği şey ise îla yapan kimsenin artık eski eşiyile nikâhlanmasına çare bulunmadığıdır. Bu görüşün âyet-i kerîmeye dayandırıldığı anlaşılmaktadır.⁸⁸

Ebüssuûd, bir meselede birden fazla terimin bulunması halinde bunların nasıl anlaşılması gerektiğini mutlaka belirtir. Buradan hareketle onun oldukça geniş bir lugavî birikimine sahip olduğu sonucu da çıkartılabilir. Çünkü düşünce sistemi belli bir terminolojiye ve kitabiyata dayanmaktadır. Hanefî doktrinine sadık kalması sebebiyle nazariyat ile uygulamayı kolaylıkla buluşturup temellendirmiştir. Ebüssuûd'un kendisinden önceki İslâm âlimlerinin kitaplarını sıklıkla mütâlaa etmesinin bundaki payı da büyüktür.⁸⁹

Örneğin o, "el-yevm" kelimesini, hem "örff" hem de "şer'î" olarak tanımlar. Örfte bu kelime, güneşin doğması ile batması arasındaki zamandan ibarettir; şer'de ise ikinci fecrin doğmasıyla güneşin batması arasındaki zamandır."⁹⁰ Daha sonra Ebüssuûd, "el-yevm" kelimesinin ibaredeki üçüncü bir anlamına daha işaret eder ki o da "mutlak vakit"tir.

Ayrıca "takvâ" kelimesini "Şer'î örfte takvâ, âhirette kişiye zararı dokunacak her şeyden kemâl-i dikkatle sakınmaktan ibarettir." şeklinde tanımlamaktadır. Burada görüleceği üzere ilahî kaynaklı olan metinlerin (şer'in) kendi içindeki kullanımına işaret olmak üzere "örffü'ş-şer'" tabirine yer vermektedir. Buna göre insanlar arasındaki

⁸⁶ Ebüssuûd, *Fetâvâ*, vr. 153b; Ebüssuûd, *Sadaka ve Sıla hakkında Fetva*, Süleymaniye Ktp., Dügümlü Baba, nr. 449, vr. 105.

⁸⁷ "Mesele: Zeyd eğer şimden girü zevcem Hind'e cima' idersem benden üç talâk boş olsun dedikde sonra cima etmeyüb bâyin talâk boşayub ba'de'l-idde nikâhlansa nikâh sahih olur mu? el-Cevab: İlâdır. Buna çare yoktur. Ebüssuûd" Ebüssuûd, *Fetâvâ*, vr. 106a-106b.

⁸⁸ Çareleri zorlayan bu mesele sadece şartlı bir boşama değil aynı zamanda ilâdır. Şöyle ki: "Mesele: Zeyd zevcesi Hind'e eğer min ba'd sana cima idersem üç talâk boş ol didikden sonra cima eylese fuzûlî nikâh ile yine almak câiz olur mu? Yoksa hulle lâzım olur mu? el-Cevab: Ebedî mümkün değildir. Yalnız ta'lik değil ilâdır. Ebüssuûd" Ebüssuûd, *a.g.e.*, vr. 106b.

⁸⁹ Bu bağlamda Ebüssuûd, dinî bir vecibe olan hükümlerle müstehab olanların arasını ayırt etmektedir. "Mesele: Misvak vudû'da isti'mal olunduğu gibi salâtta dahi isti'mal olunur mu? el-Cevab: Lâzım olur emir değildir. Ebüssuûd." Ebüssuûd, *a.g.e.*, vr. 7a.

⁹⁰ Ebüssuûd, *İrşâd*, I, 15.

“gelenek ve âdetler” anlamındaki “genel örf” teriminden farklı olan bir kabul daha ortaya çıkmaktadır.⁹¹

Fıkıh kaynaklarında yer aldığı üzere hükümler arasında diyânî ve kazâî olmak üzere ikili bir sistem mevcuttur. Ebüssuûd’un fetvalarında bu hususiyet rahatlıkla fark edilir. Konuyla ilgili örnekler şunlardır:

“Zeyd-i gâibin zevcesi Hind’e seni zevcin boşadı deyü Amr ile Bekr haber verdiklerinde gayri iddetin dahi geçmişdir deseler bunların bu cebirleriyle Hind-i mezbûre zevc-i âhara varmağa kâdire olur mu? el-Cevab: Âdiller olup Hind’e itikad geldiyse diyâneten olur ammâ hâkim izin virmez. Ebüssuûd”⁹²

“Mesele: Beytü’l-mâl’e ait bazı yerde mal olup ihracına sâî olan Zeyd indellâh müsâb olur mu? el-Cevab: Bihasebi’ş-şer‘ nefsi emirde beytü’l-mâl müteallik olup mutasarrıf olan hılâf-ı şer‘-i şerîf tasarruf iderse tarîk-i şer‘ ile beytü’l-mâlin hakkı idüğün sa’y idüb izhar iderse olur. Bu makûle umurda fî zemânina sa’y idenler gibi sa’y idüb anlar gibi izhar idüb anınla mansıb tevessül iderlerse dünyada la‘net-i kebîr ile mel‘ûn âhirette azâb-ı elîm ile muazzeb ve mağbûn olurlar.”⁹³

Sözlü tasarrufların İslâm hukukunda geçerli sayılması bu hukukun önemli bir özelliğidir. Belli sözler vardır ki bir hakkın düşürülmesine yönelik kullanıldıkları takdirde kişi aleyhine olarak geçerli sayılır. Meselâ yemin, şartlı ifadeler, ibrâ, talâk ve hibe konularında bu böyledir. Bu tür tasarruflarla kişi ya belli bir borç altına girmekte veyahut da sahip olduğu belli bir hakkından vazgeçmektedir.

Meselâ şu örnekte sözlü bir tasarruf olan yeminin sonuç doğurduğu ve kişinin kendi yemini ile borç altına girdiği görülür: “Mesele: Zeyd eğer fulan nesne etmezsem emirlere bin akçe nezrim ola dese sonra ma’hûd olan nesne etmese ol akçe Zeyd’den almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Re’y-i hâkimle olur. Kefâret-i yemin ile dahi halâs olur. Ebüssuûd”⁹⁴

Buna benzer örnekleri daha çok nikâh, talâk ve yemin konularında görmek mümkündür. Ebüssuûd’da bilhassa boşanmanın sözlü tasarrufla geçerli olacağını örneklendiren bir yığın örnek bulmak mümkündür. Bunda Hanefî mezhebinin ilk dönemlerinden beri süre gelen lafza, nizama ve şekle itibar edilmesi gerektiği yolundaki genel kural etkili rol oynamıştır.

Ebüssuûd taklitçiliğin karşısındadır. Ebüssuûd’un sadece fetva mecmualarındaki metin nakillerine bakılarak değerlendirilmesi doğru olmaz. Kendisinin sadece öncekini tekrarlayan bir âlim olduğu yönündeki kanaat de tutarlı değildir. Onun düşünce temelleri dil, mantık ve usul üzerine kuruludur. Bu bilgileri onun tefsirindeki ifadelerinden çıkartmak mümkündür.

İtikadî konularda taklide dalarak küfre düşmüş olma ile önceki fıkıh âlimlerinin görüşlerine bağlanma anlamındaki taklid hiç kuşkusuz birebir örtüşmez ve aynı sayılamaz. Bu gerçek de göz ardı edilmeksizin belirtilecek olursa, Ebüssuûd, “Allah onların kalplerini mühürledi.”⁹⁵ âyetini yorumlarken, “onların tamamen taklide

⁹¹ Ebüssuûd, *a.g.e.*, I, 27, 28.

⁹² Ebüssuûd, *Fetâvâ*, vr. 64b.

⁹³ Ebüssuûd, *a.g.e.*, vr. 147b.

⁹⁴ Ebüssuûd, *a.g.e.*, vr. 120a.

⁹⁵ Bakara 2/7.

daldığını, sağlıklı düşünme yolundan ayrıldığını, bu sebeple artık kendilerine ikaz ve inzarın hiçbir fayda vermeyeceğini⁹⁶ dile getirmiştir.

Ebüs-suûd “müteşâbihat” âyetini⁹⁷ açıklarken⁹⁸ fıkhîteki ictihad ve taklid konusuna kısmen değinmektedir. İslâm âlimlerinin değerini artırmak ve de onları ictihad etmeye hırslandırmak maksadıyla Kur'an âyetlerinin hepsinin muhkem kılınmadığını; lafızları yorumlanarak hükmü çıkartılacak bir takım “müteşâbih” âyetlere de yer verildiğine⁹⁹ işaret etmiştir.

Ebüs-suûd'un bu noktada ifadesi şöyledir: “Bunları anlayan âlimlerin faziletçe üstünlüklerini açıklamak, bu âyetler üzerinde tefekkürü sağlamak ve kastedilen gerçek mânada onlardan sağlıklı hükümler çıkarabilmek (istinbat) için gerekli ilimlerin tahsilini teşvik etmek, bu vesileyle sağlam beyinleri halis maksatların ve uygun mânaların istihsalı yolunda yormak suretiyle yüksek derecelere erdirmektir.”¹⁰⁰

Ebüs-suûd, “istinbat” ve “istihraç” lafızlarını da zikretmiştir.¹⁰¹ Bu terimler ile kastedilen mânâ ise dinin temel naslarından ve hatta muteber fıkıh kitaplarından hüküm çıkartmaktır.

Ebüs-suûd'dan önceki Hanefî fukahası ve nitekim Ebüs-suûd'un da belirttiği üzere müctehid olmaları halinde kadılar kendi re'yelerine göre hüküm verebileceklerdir.¹⁰²

E. Kolaylık Metodu

Ebüs-suûd'un tefsirde ifade etmiş olduğu nazarî görüşlere ve ayrıca incelenen fetvalara bakılacak olursa dinî emirlerin ve hükümlerin çıkartılmasında, insan hayatındaki meşakkatin giderilip kolaylık esasına göre amel edildiği ve İslâm hukukundaki zaruret ilkesinin büyük bir öneme sahip olduğu anlaşılır. Ebüs-suûd'un aşağıdaki uygulamaları da bunu doğrulamaktadır.

a. Kişiyeye Özel Fetva Vermesi

Ebüs-suûd, dinî meselelerde sorunu olanlara çözümleme sunarken en hassas ve en uygun üslûbu tercih etmektedir. Bu yönüyle farklı bir üslûp taşıdığı söylenmelidir. Bazan onların toplum içindeki saygınlıklarını dahi değerlendirmeye katmaktadır. Bazan de davranışların ahlâkî açıdan uygun olup olmadığını dile getirmektedir. Konuyla ilgili olarak ileride gelecek örneklere bakılabilir.

Ebüs-suûd'un bazan mesele hakkında mürüvvete yani kişilik özelliğine ve insana yaraşır ahlâkî olgunluğa atıf yaptığı ve herhangi bir hareketin bu mânada uygun düşüp düşmeyeceğine ilişkin fetvaya kayıt eklediği görülmektedir.¹⁰³

⁹⁶ Ebüs-suûd, *İrşâd*, I, 37.

⁹⁷ “...O Kur'an'ın bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihdir.” Âl-i İmran 3/7.

⁹⁸ Ebüs-suûd, *a.g.e.*, II, 8.

⁹⁹ Ebüs-suûd, *a.g.e.*, II, 8.

¹⁰⁰ Ebüs-suûd, *a.g.e.*, II, 8.

¹⁰¹ Ebüs-suûd, *a.g.e.*, I, 82.

¹⁰² Nakil *Kadıhân*'dan yapılmaktadır. Ebüs-suûd, *Ecvibetü Ebi's-Suûd ile's-Sultân Süleyman Han*, Süleymaniye Ktp., Esat Ef., nr. 3610, vr. 122b-129a.

¹⁰³ İlgili fetva metni şöyledir: “Mesele: Zeyd kulu Amr'ı âzad etdikde Amr başındaki ve arkasındaki libası 'itkda dâhil olur mu yoksa Zeyd almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olur ammâ mürüvvete münâsib değildir.” Ebüs-suûd, *Fetâvâ*, vr. 108a.

Aynı fetvanın son kısmında, yapılan herhangi bir iyiliği tamamlayıcı cüzleriyle beraber yerine getirmenin, yapılan bir işin tam olarak, güzel ve eksiksiz bir şekilde yapılmasının dinî ve ahlâkî açıdan daha uygun ve güzel düşeceği anlatılmaya çalışılmaktadır. Fetva, “yapılacak bir iyiliğin ancak her yönüyle tamamlandığı zaman gerçek iyilik anlamı taşıyacağı”nı ifade eden bir veciz söz ile kayıtlanmıştır.¹⁰⁴

Fetvanın şahsa özel bir cevap olduğunu anlatan örneklerin sayısını çoğaltmak mümkündür. Ancak burada daha fazlasını zikretmek yersiz olacağından örneklere dipnotta yer verilmesi uygun görülmüştür.¹⁰⁵

b. Mekâna Göre Fetva Vermesi

Hükümlerin mekâna göre değiştiğini öngören fıkıh kaidesine Ebüssuûd “yerine göredir” diyerek işaret eder.¹⁰⁶

Yine bu bağlamda Ebüssuûd’un bölge ve nahiyeye göre tesbit yaptığına birçok fetva metninde rastlamak mümkündür. “Ol nevâhide vakıf olmayub” demekle memleketin vilâyet bazında arazilerinin ne tür araziler olduğunu bildiğini ve insanların içinde bulunduğu çevre şartlarını gözettiği anlaşılır. Örneğin toprağın gelirine göre topraktan alınan harâc oranlarının da değişebileceğini belirten fetvalar bu noktada hatırlanmalıdır.¹⁰⁷

c. Zaruret Prensibine Riayet Etmesi

“Zaruret” ile kastedilen “başka yolla normal işleyişin zora girmesi ve aksaması veya imkânsızlaşması” olmalıdır.

Ebüssuûd, zaruret hali bulunmadığı takdirde âyetin açık mânasına göre fetva vermektedir. “Seferilik halinde iken oruç tutmak” konusunda âyette ruhsat bildirilmekte ancak tutabilenler için orucun daha hayırlı olduğu bilgisi de buna eklenmektedir.

¹⁰⁴ Emme'l-ihsânu illâ bi't-temâm (أما الإحسان إلا بالتمام) Ebüssuûd, *Fetâvâ*, vr. 108a.

¹⁰⁵ Fetvada kişiyi dikkate alan örnekler şöyle sıralanabilir: 1) “Mesele: Zeyd hacca kudret miktarı mal tahsil idüb gitmek istedikde Amr, Zeyd’e malını tezevvüce harc eyle avratım boş olsun eğer tezevvüc hacca gitmekten evla değil ise dediği mukabelesinde Bekr dahi avratım boş olsun eğer hacca varmak tezevvücden evlâ değil ise dese hangisinin avratı boş olur? el-Cevab: Zeyd şedidü’ş-şabak kimesne olub tezevvücü te’hîr idüğü takdirce fücûra düşmek mütevakki’ ise Bekr’in ki boşdur. Asla devai-yi nikâhdan nesnesi olmayub tezevvüc idüğü takdirce dahi hüsn-ü muaşeret mensur veya bi-kusur (Çelebi Abdullah nüshası) olmayub ve haccın fevatı dahi ğalib belki muhakkak ise Amr’inki boştur. Hali mültebis ise ikisinin bile boşluğuna hükm olunmaz. Mâdâmkî sözlerinin üzerine musır olalar. Ebüssuûd” Ebüssuûd, *Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1028, vr. 21b; Ebüssuûd, *Fetâvâ*, vr. 63b. 2) “Tövbe olsun” sözü ilk bakışta yemin gibi gözükür. Fakat aslen böyle değildir. Ebüssuûd bu tabiri gerçek anlamda almış ve “boşanmaya yemin” mânasında yorumlamamıştır. Böylece kişinin içine düştüğü bu halde ona bir kolaylık sağlamıştır. İlgili fetva şu şekildedir: “Mesele: Zeyd, zevcem Hind’in evine varmayayın tövbe-i nasuh olsun dese varmağa tarik nedir? el-Cevab: Varsun nesne yokdur helâldir. Tövbe olmaz. Ebüssuûd” Ebüssuûd, *a.g.e.*, vr. 122a.

¹⁰⁶ “Mesele: İstanbul ile Edirne mabeyninde olan arâzi-i vakıfta hâsıl olan ‘aselde vakıf için ne miktar nesne alınmak helâl olur. el-Cevab: Vakf için alınan hemân arazinin ücretidir miktarı yerine göredir. Ebüssuûd” Ebüssuûd, *a.g.e.*, vr. 41a.

¹⁰⁷ “Mesele: Diyar-ı Halep’te hâsılın humusu alınur olup ashâb-ı evkâf aldığımız hakkımızdır. Harac olursunuz arazi tasarruf iden reayadan aldık demeğe kâdir olurlar mı? el-Cevab: Aldıkları arzın haracı olmayub vakıf yerinin eciri ise olur. Ebüssuûd. Mesele: Kadîmden böyle alı gelmişler olub harâc deyü aldıkları ya ücret deyü aldıkları malum olmasa hükm-i şer’-i şerîf nedir? el-Cevab: Ol nevâhide vakıf olmayub harâc-i sultâniyeden sipahi timarından olan araziden olan vazifeye nazar olunup görülür humus ise cümlesi harac idüğü oşür ise nısfî harâc idüğü sâbit olur. Ebüssuûd.” Ebüssuûd, *a.g.e.*, vr. 47a.

“Mesele: Seferde sâim olmak mı efdaldır yoksa yemek mi? el-Cevab: Tutmak efdaldır. Zaruret yok ise.”¹⁰⁸

Ancak Ebüsuûd, zaruret söz konusu olması halinde zaruret ilkesine göre fetva verir. Şöyle ki: “Mesele: Ehl-i pâzar olan Zeyd, terazide, arşunda adâleti olsa imâm u hatîb olması câiz olur mu? el-Cevab: Zaruret olıcak olur. Ebüsuûd.”¹⁰⁹ İmam hatip olacak kişilerin adâlet vasfını taşımalarını şart koşan bu fetva aynı zamanda İslâm fıkhında zaruret ilkesinin de belirleyici bir rol oynadığına açık delildir.

“Mesele: Yaz günlerinde mescidin taşrasında imâm cemaatle namazı kılmak câiz olur mu? el-Cevab: Zaruret olıcak olur. Ebüsuûd.”¹¹⁰ Bu fetvayı destekleyen diğer bir fetvayı başka bir şekilde görebilmekteyiz: “Mesele: Bir mahallenin halkı kış günlerinde mescidlerinin içinde namazların kılıp yaz günlerinde mezbûr mescidin kapısını kilitleyüb havlesinde kılsalar şer‘an namazları câiz olur mu? el-Cevab: İtmemek evlâdır. Zarar yoktur. Ebüsuûd.”¹¹¹

Mecelle'de “meşakkat teysiri celb eder”¹¹² şeklinde yerini almış olan kaideye Ebüsuûd da atıf yapmaktadır. Daha önce ifade edildiği üzere Ebüsuûd kolaylık esasını devamlı gözetmektedir. Bu sebeple İnsanların hayatında sıkıntı ve darlık oluşturan etkenleri değerlendirmeye alarak çözüm üretmiştir. Konuyla ilgili örnek şöyledir:

“Yetmiş yaşında olan pîrin mizacında za‘f olup kıyâma meşakkati olub sünneti kâiden edâ eylese âsim olur mu? el-Cevab: Olmaz meşakkat ve harac olıcak. Ebüsuûd.”¹¹³

F. Maslahat Metodu

Ebüsuûd'un maslahat vurgusu yaptığını daha önce belirtmiştik. O, ahkâm-ı şer‘iyyenin Allah'ın emri olması yanında insan, toplum ve dünya hayatında belli faydaların temini için binâ edildiğini, kısacası nasların bütün halinde düşünülüşünde maslahat ortak paydasında birleştiğini söylemektedir.

a. Fitne ve Mefsedete Kapı Açmaması

Ebüsuûd, fitne¹¹⁴, mefsedet ve büyük karışıklık gibi kötü hallere yol açan her türlü uygulamayı din ve hukuk nizamı adına yasak kabul etmiş; bu gibi durumlara meydan vermeyecek şekilde fetva düzenlemiştir. Konuyla ilgili fetva şu şekildedir: “Mesele: ...bu mesele sahih olduğu takdirce ezvâcı gâib olan zevcat bu tarikte halâsa rağbet ve âhar nikâha kudret ve miknet bulub mefsede-i azîmeye medar olunmak fehmi olunsa anınla fetva verilir mi? el-Cevab: Verilmez. Fitne-i azîmedir. Ebüsuûd.”¹¹⁵ Bu fetvada Ebüsuûd, meseleyi çözerken bunun gerekçesini açıkça belirtmektedir ki o da fitne-i azîme diye isimlendirdiği ve kamu düzenini bozacak, ayrılıklara ve tartışmalara götüreceği her türlü kargaşa halidir.

¹⁰⁸ Ebüsuûd, *Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1028, vr. 21a.

¹⁰⁹ Ebüsuûd, *Fetâvâ*, vr. 10b.

¹¹⁰ Ebüsuûd, *a.g.e.*, vr. 23b.

¹¹¹ Ebüsuûd, *a.g.e.*, vr. 24b.

¹¹² *Mecelle*, md. 17.

¹¹³ Ebüsuûd, *a.g.e.*, vr. 27b.

¹¹⁴ Fitne, din ve vicdan özgürlüğü ortamını ortadan kaldırıcı sisli, puslu, belirsiz, karanlık ortam demektir. Erdoğan, Mehmet, *a.g.e.*, s. 147.

¹¹⁵ Ebüsuûd, *a.g.e.*, vr. 80b.

Ebüssuûd'un bu şekilde fitne ve fesada düşürmeden meseleleri çözümlemesine hiç kuşkusuz "...yeryüzünde bozgunculuk çıkartmayın..."¹¹⁶ âyeti kaynaklık etmiştir.

Günümüzde "fikhü'l-vifâk" adıyla bilinen ve Türkçe'de "birlik ve bütünlük fikhî" diye ifade edilebilecek bir düşüncenin takipçileri arasında Ebüssuûd önemli bir simadır. Çünkü O, toplum için devamlı birlik ve uzlaşa sağlamak üzere hareket etmektedir. Onun bu düşüncesinin temelinde hiç kuşkusuz "Allah'ın ipine hep birlikte sarılın ve ayrılığa düşmeyin"¹¹⁷ âyeti yatmaktadır. Ona göre âyette toplumsal birliğin emredilmesi ile kastedilen şey birliği sağlayan şer'î emirlerdir. Bu ise İslâm dini veya Allah'ın kitabıdır.

Yine âyette yer alan "tefrikaya düşmeyin" ifadesi ile kastedilen mânanın "ayrılığı mucib olan ve ülfeti kaldıran ihtilâflar ihdas etmeyin"¹¹⁸ şeklinde olduğu söylenir. Dahası Ebüssuûd İslâm âlemi için birlik ve adâlet düzeni tesis edip bunun yaşatılması uğrunda Kanûnî Sultan Süleyman ile fikir birliği etmiştir.¹¹⁹

Ebüssuûd'a göre yeryüzünde fesad çıkarmak şu anlamlara gelmektedir: Savaşları kışkırtmak, insanların yaşamında düzeni bozacak fitnelerin takipçiliğini yapmak ve böylece kamu düzenini bozmaktır.¹²⁰

Ebüssuûd'un toplumda ayrılığa ve nizaya sebebiyet vermeyecek şekilde fetva düzenlediğini gösteren sayısız örnek bulmak mümkündür. Aşağıdaki fetvayı bu bakış açısıyla değerlendirmek mümkündür. Fetva şöyledir: "Mesele: Belde-i azîmede muvakkat olanlar asırda ezan okutturmalı olıcak imâmeyn kavli ile amel olunur mu? el-Cevab: Vakt-i mûtattan tegayyur itmek müezzinlerin meluflarına (...) muhaliftir. Ammâ cemaat-i müslimîn mâ beyninde ihtilâf-ı e'imme meşhur olup müezzinlere dâhi ba'de'l-ezân isti'mal itmeyüb cemaat münâda salâta tertib idüb sünneti tamam idüb farza şurû' idince asr-ı sâni olup ol mahalde hilâftan halâs olıcak asr-ı sâni de ezan okutmakta beis yoktur. Ebüssuûd."

Görüldüğü üzere Ebüssuûd, hilâfin olmadığı şartlara bağlı kalarak asr-ı sâni de ezan okunabileceğini ifade etmektedir.¹²¹

Ebüssuûd, fitneya kapı aralamayacağı da kesin ise esasen mubah konulara sınırlama getirmemektedir.¹²²

Osmanlı ülkesini ve Anadolu'yu anlatmak üzere kullanılan bir tabir mevcuttur ki buna diyâr-ı Rûm denmektedir.¹²³ Osmanlı Devleti'nin Kanûnî zamanında gözetmekte olduğu devlet politikasının bir yansıması olarak bu bölgeler dâhilinde Hanefî mezhebi dışında başka mezhebe göre dava görülmesi ve dinlenmesi yasaklanmıştır. Ebüssuûd da

¹¹⁶ Bakara 2/11. Ebüssuûd, *İrşâd*, I, 43.

¹¹⁷ Âl-i İmran, 3/103.

¹¹⁸ Ebüssuûd, *İrşâd*, II, 66.

¹¹⁹ Ebüssuûd, *İrşâd*, I, 43.

¹²⁰ Ebüssuûd, *İrşâd*, I, 43.

¹²¹ Ebüssuûd, *a.g.e.*, vr. 11a.

¹²² "Mesele: Zeyd halası evine vardığı takdirce nâ-mahremsin deyü ehl-i örf dahle kâdir olur mu? el-Cevab: Fitne tevakku' olunmayacak olmaz. Ebüssuûd." Ebüssuûd, *a.g.e.*, vr. 123a. Bu fetvada görüldüğü üzere ehl-i örfün yetki alanına kısmen temas edilmektedir. Ehl-i örf hakkında bilgi için bkz. İpşirli, Mehmet, "Ehl-i Örf", *DİA*, X, 519-520.

¹²³ Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1993, s. 190.

ağır devlet sorumluluğunun icabı ve hukukî istikrarın devamı için bu uygulamayı fetvalarıyla yaygınlaştırmıştır.¹²⁴

Konuyla ilgili Ebüssuûd'a ait birçok fetva metni incelendiğinde bunların herbirinden bu adı geçen bölgelerde Şâfiî mezhebine göre amelin câiz olmadığı yönünde bir sonuç çıkar. Diğer bir anlatımla Osmanlı ülkesinde ve özellikle Anadolu'da Hanefî mezhebi dışındaki mezhep görüşleri ile amel olunmaması hususu Kanûnî devrinde karar altına alınmıştır. Bunda Ebüssuûd'un büyük rolü olmuştur.¹²⁵

b. Ahkâmın Değişmesini Kabul Edip Savunması

Önceki semâvî kitaplar ile Kur'an arasında görünüşteki farklılıklar dindeki tekâmül sürecini ve ahkâmın zamana göre değişkenliğini ispat etmektedir. Ebüssuûd, bunu şöyle ifade etmektedir. "Asırların geçmesi sebebiyle Kur'an'ın hükümlerinden bir kısmının Tevrat'a görünüşteki muhalefeti aslında farklılık değil, tam tersine bir muvafakattir. Şöyle ki bu hükümlerin her birisi kendi asrına ve zamanına göre haktır. O teşrî'in temelini oluşturan esas hükmün ruhunu taşımaktadır. Kaldı ki Tevrat'ta o neshedilen hükümlerin ebedi olduğuna delâlet eden hiçbir şey de bulunmamaktadır ki, Kur'an'ın neshetmiş olduğu hükümlerde ona muhalefet etmiş olduğu söz konusu olsun."¹²⁶

Kur'an'da nesih olduğunu savunan Ebüssuûd, "değişimin" kaçınılmaz bir hakikat olduğunu şu ifadeleriyle vurgulamaktadır. Kur'an'ın nâsihinin Tevrat'ın bazı ahkâmını neshetmesindeki zâhiren görünen muhalefet gerçekte asırların ihtilâfidir. Önceki kitap sonradan gelecek olsaydı sonrakine uygun gelirdi; yine sonrakinin gelmesi daha evvel gerçekleşmiş olsaydı öncekine uygun olurdu. Bunda asla ve kat'a şüphe yoktur. Bu sebeple Peygamber (a.s.), "Hz. Mûsâ diri olacak olsaydı ona ancak bana uyması yeterdi". buyurmuştur.¹²⁷ Böylece Ebüssuûd neshin varlığını sadece Kur'an âyetlerinde meydana gelmiş olanları ile sınırlı tutmamış uzun asırlar arası gerçekleşmiş olan neshi de buna dahil etmiştir.

Görüleceği üzere Ebüssuûd, nasların ruhuna aykırı olmamak şartıyla "sosyal akışkanlığı"¹²⁸ bozmayan ve "hayata yön veren"¹²⁹ görüşlere ılımlı yaklaşmaktadır.

Şartların değişmesi sonucu meydana gelen değişim ve bu sahadaki ictihad uygulamasına¹³⁰ örnek olarak Ebüssuûd'un, para arzının daralması sebebiyle donma

¹²⁴ Akgündüz, Ahmet, "Ebüssuûd Efendi", *DİA*, X, s. 368.

¹²⁵ Bunlarda bir kaçını buraya almayı uygun görüyoruz: "Mesele: Zeyd-i gâibin zevcesinin nafakaya aczi zâhir olub teşeffu' idüb ve Şâfiî kâdisi tefrik idüb zevc-i âhara varsa ba'dehû Zeyd gelse zevcesini girü alabilir mi? el-Cevab: Teşeffu' hususu Diyâr-ı Rum'da câri olmaya deyü men'-i sultânî vâki' olmuştur. Ebüssuûd." Ebüssuûd, *a.g.e.*, vr. 90a; "Mesele: Zeyd-i gâibin zevcesinin nafakaya aczi zâhir olub teşeffu' idüb Şâfiî kadısı tefrik idüb zevc-i âhara virse ba'dehû Zeyd gelüb zevcesini almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Teşeffu' hususu bu diyârda câri olmamasına emir ve men'-i sultânî vâki' olmuştur." Ebüssuûd, *Kanunnâme, Milli Tetebbular Mecmuası*, Cilt: I, Sayı: 3, s. 340, 341; "Mesele: İnhilâl-i yemînde kâdi-yı Şâfiî'ye müracaat idüb kâdi-yı Şâfiî fesh-i yemînle hüküm eylese nâfiz olur mu? el-Cevab: Bu diyârda Şâfiî kavliyle amel itmek memnû'dur." Ebüssuûd, *a.g.e.*, s. 341.

¹²⁶ Ebüssuûd, *İrşad*, I, 95.

¹²⁷ Ebüssuûd, *a.g.e.*, I, 95.

¹²⁸ Bilgin, Vejdi, "Sosyal Akışkanlık" Kavramı Üzerine, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII, sy. 2, 2003, s. 302.

¹²⁹ Erdoğan, Mehmet, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İstanbul 1990, s. 15.

¹³⁰ *Mecelle* md. 32 ; İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm (970/1563), *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Dımaşk 1986, s. 100; Bilmen, *Kâmus*, I, 265.

noktasına gelen ekonomiyi canlandırmak üzere, bilâhare *Mecelle*'de "Hâcet, umumî olsun hususî olsun zaruret menzilesine tenzil olunur."¹³¹ şeklinde formüle edilmiş olan genel kurala dayanması gösterilebilir. Bu noktada onun ülke içindeki toplumsal ihtiyacı zaruret kabul ederek ekonomik alanda yaptığı bir dizi değişiklik ve "nakit para vakfının" ve aslı "İne satışı"na dayanan muâmele-i şer'iyenin¹³² cevazına dair verdiği fetvalar önemli bir yer tutar.¹³³

Ayrıca Osmanlı ülkesinde verdiği fetvaları ile kendi zamanının büyük ulemâsı olarak tanınan kimseleri anlatmak üzere "Müftî-i zamân"¹³⁴ terkinin kullanılması tesadüf değildir. Çağın ve içinde bulunduğu şartları iyi özümsemiş, toplumun ihtiyaçlarını gözetmiş, dinin bekasını ve devletin siyâsî hedeflerini korumuş, anlayışlı ve dirâyetli kişiler için bu unvan kullanılmıştır.

Ebüs-suûd'un fetvadaki "fî zemânina" kaydıyla fetvasını kendi zamanıyla ilişkili hale getirdiği de bilinen bir gerçektir.¹³⁵ Bazan da hükmü sadece kendi zamanına tahsis etmektedir.¹³⁶

Ebüs-suûd, kendi zamanındaki yeni bir hükmü değil de daha önceki bir bilgiyi esas alacaksa bunu da fetvada belirtir. Bu bağlamda o, vakıflardaki ölçülerin değerlerini vakıfların yapıldığı tarihteki ölçüleri esas alarak temellendirmiştir.¹³⁷

Ebüs-suûd, kendi zamanında hac yollarında ve ülke topraklarından emniyet bulunup bulunmadığına dair bir soruya da cevap vermiştir. Buradan hareketle onun kendi dönemiyle ilgili mâlûmata sahip olduğu sonucu çıkartılabilir.¹³⁸

Ebüs-suûd, Kıbrıs seferiyle ilgili fetvasını maslahat-ı müslimîn ilkesine dayandırmıştır. Esasen bu örnek de şartların değişmesine bağlı olarak ahkâmın değişebildiğini gösterir. O, Venediklerle önceden yapılan ahidnâmenin bundan böyle faydasının kalmadığına hükmederek önceki karardan vazgeçilmesinin doğru olacağına, sonuç olarak Kıbrıs'a sefer yapmanın şer'î ölçüler muvâcehesinde herhangi mahzur taşımadığına fetva vermiştir. Burada Ebüsuûd'un maslahat metoduyla hareket ettiği, bunun da aklî ve şer'î gerekçelerinin bulunduğu bilinmektedir.¹³⁹

¹³¹ *Mecelle* md. 32.

¹³² Şer'a uygun hale getirilmiş işlem.

¹³³ Bey'ül-İne, bir malın veresiye olarak satılıp, alıcıya teslim edildikten sonra, yine alıcıdan peşin, ama daha az bir bedelle satın alınmasıdır. Muâmele-i şer'iyeye ise, meselâ A'nın B'den 1000 lira borç istemesi durumunda, B, 1000 liralık bir malı bir yıl vadeyle 1150 liraya A'ya satar; A da satın aldığı bu malı peşin olarak 1000 liraya C'ye verir. C de malı tekrar B'ye satar. Sonuçta üçüncü kişi vasıtasıyla A, B'den bir yıl vadeyle %15 nema ile para temin etmiş olur. "Muâmele-i şer'iyeye" akdinin nasıl uygulandığı ve tarihsel seyri için bkz. Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, I-IX, İstanbul 1990-1996, I, 238-244.

¹³⁴ Ebüsuûd, *a.g.e.*, vr. 81a; Veli b. Yusuf, *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 178, vr. 1a.

¹³⁵ Şöyle ki: "Mesele: Zeyd Amr'a kızın Hind'i oğlum Bekr-i bâliğa helâllîğe vir deyüb Amr dahi şuhud mahzarında virdim dimesiyle nikâh olmuş olur mı? el-Cevab: Fî zemânina olmaz mevaide mehir zikir olunmamış. Ebüsuûd, *Fetâvâ*, vr. 64a. Görüldüğü gibi mücereed nikâh bildiren sözlerle ve ifadelerle nikâh geçerli sayılmamakta, mehir şart koşulmaktadır.

¹³⁶ Ebüsuûd, *a.g.e.*, vr. 148a.

¹³⁷ Örneklendirmesi bakımından şu fetvayı zikretmek mümkündür: "Mesele: Vakfiyelerde mukayyed olan kafiz şer'î kileden ne mikdar nesnedir. el-Cevab: Ol tarihte müteâraf olan mikdardır. Ebüsuûd" Ebüsuûd, *a.g.e.*, vr. 55b.

¹³⁸ Örnek fetva metni şu şekildedir: "Mesele: Fî zemânina tarîk-ı hacda emn var mıdır? el-Cevab: Vardır. Ebüsuûd" Ebüsuûd, *a.g.e.*, vr. 63b.

¹³⁹ Ebüsuûd, *a.g.e.*, vr. 135b-136a.

c. İhtiyata Göre Fetva Vermesi

İhtiyat, şüpheli konularda hata ve günaha düşmemek için en güvenli usulü ve çözümünü benimsemeyi ifade eden fıkıh terimidir.¹⁴⁰

Ebüs-suûd'un ihtiyatlı ve temkinli fetva vermesi onun fetva üslûbunu yansıtan özelliklerin başında gelir. Onun fetvada ihtiyat ilkesine riayet ederek çözümleme getirmesi, zaten İslâm hukuk felsefesinin doğasında mevcut bir özelliktir. Ebüsuûd, bilhassa ihtiyat prensibini ibadetler, yemin, cezaların ıskat ve infazı, evlenme-boşanma, yiyecekler ve içecekler gibi yine ibadetlerle yakın ilişkisi bulunan konulardaki çözümlerinde öncelemiştir.¹⁴¹

Örnek olarak şu fetvayı zikredebiliriz. “Mesele: Zeyd eğer şübh-ı hamr idersem avratım üç talâk boş olsun dedikten sonra askerler Zeyd'i tutub mahkemeye iletüb ağzın kokuduklarında iki kimesne râyiha-i hamrdır demekleriyle Zeyd'in avratına üç talâk vâki olur mu? el-Cevab: Hükm olunmaz ammâ ihtiyât-ı azîm lâzımdır. Âdil eğer fâcir iki kimesne içti derlerse tefrîk lâzımdır. Hamr-ı mazmaza etmek yahud râyiha gayri nesnenin olmak baîddir. Ebüsuûd”¹⁴²

Genellikle Ebüsuûd fetvalarda hükmü beyan etmeden evvel ihtiyatları düşünmüş gözüküyor. Sonunda çözümüne “ahvat: en tedbirli olan, şudur” yahut¹⁴³ “şöyle şöyle yapmak ahvatdır” şeklinde not düşmektedir.¹⁴⁴

Sonuç

Ebüs-suûd kendi devrinin önde gelen Hanefî âlimidir. Ününü özellikle fetvaları ve tefsiriyle kazanmıştır. Arapça, Farsça ve Türkçe dillerine hâkim olup, Arapça ve Türkçe'de eserleri, her üç dilde fetvaları bulunmaktadır.

Osmanlı hukukunun kanun koyucusu olarak gerek Türk hukukuna gerekse İslâm Hukukuna uzun yıllar hizmeti geçmiştir. Devlet kademesinde taşıdığı sorumluluğu ile sistemli fikhî muhâkemesi, fikhin çehresine yenilik getirmiş, özellikle şer'î ile örfî olanı başarıyla buluşturarak uygulamış ve Hanefî fikhına ve usulüne yeni bir güç katmıştır. Onun kendinden öncekilerden etkilenmesi yanında, kendi tarzını ortaya koyabilmesi farklı kimliğini ve düşünce hayatını gösterir. Yetiştirdiği talebeleriyle asırlar sonrasına tesir etmiştir.

Mezhep içinde ictihad ve tercih vurgusu yapmakla birlikte “nakil” görmeden hüküm ve fetva vermeyi mü'minlerin selâmeti açısından doğru bulmaz. Ebüsuûd önceki şeyhülislâmların aksine fetvaların cevap kısmında, konuya açıklık getiren gerekçeli izahlara yer verir.

Kelâmî yöntemle, diğer ifadeyle nakil, akıl ve mantık vasıtasıyla istidlâl ve muhâkeme yapmıştır. Genellikle olayları meseleci metoda göre çözmüştür, Hanefî (fukaha) metodu ile her meselenin çözümlenebileceğini örneklemiştir. İslâm dinine bağlı olarak doğup gelişmiş olan fıkıh birikimini, ilgili kaynaklarını ve mantık

¹⁴⁰ Apaydın, H. Yunus, “İhtiyat”, *DİA*, XXI, 577.

¹⁴¹ Örnek: “el-Fetvâ: fi zemânina olan mutasavvıfanın tevhid iderken devranına mubah i'tikad eden kimesne şer'an kâfir olur mu? el-Cevab: Eğer ki mubah i'tikad idenin küfrüne fetva verilmişdir lâkin ibâdet idüğüne i'tikâd itmicek küfründe tevakkuf olunmak ihtiyata akrab ve ensebdir. Ebüsuûd.” Veli b. Yusuf, *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 178, vr. 229a.

¹⁴² Ebüsuûd, *a.g.e.*, vr. 81b.

¹⁴³ (احوط)Ebüsuûd, *a.g.e.*, vr. 74a.

¹⁴⁴ Ebüsuûd, *a.g.e.*, vr. 75a.

kurallarını başarıyla kullanmıştır. Gazzâlî'den izler taşıdığını söylemek mümkündür. Özellikle önceki ve sonraki âlimler arasında köprü kurabilmiş ve toplumun ihtiyaçlarını gözetmiştir.

Fetva verecek kimselerin ictihad mertebesine yükselmiş olmalarını şart koşmuştur. Kaynak olarak kullanılacak kitapların hatalardan uzak olmasını ve bu hususta seçici olunması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre “*Muteber fıkıh kitapları*” temel referanstır. Bunun sebebi ise bu adı zikredilen türdeki eserlerin müelliflerinin en az mezhep içinde müctehid seviyesinde olmasıdır.

Ebüssuûd metodolojisinde Kitap, Sünnet, İcmâ ve Kıyâs tartışmasız ilk sırayı alan kaynaklardır. Hadisler içinde yer alan âhad haberler, delil sayılır. *Hidâye* ve *Tavzîh* adlı eserler Ebüsuûd'un sırayla fûrû'-ı fıkıhtan ve fıkıh usulünden temel kaynaklarıdır. *Bezzâziyye* ve *Kâdîhân* ise Ebüsuûd'un fetva türündeki en çok mütalaa ettiği ve en sıklıkla atıf yaptığı kaynaklarıdır. Ebüsuûd'a göre Ebû Hanîfe'nin bir meseledeki re'yine muhalefet etmek usul bakımından cür'ettir.

Bir fikhî mesele üzerinde Hanefî âlimlerinin tamamı icmâ etmişse buna aykırı olarak ileri sürülecek görüş geçerli olmaz. İcmâ mevcut değilse, farklı görüşlerden Ebû Hanîfe, İmâmeyn ve Sâhibeyn görüşü öncelikli olarak tercih edilir. Burada geçen “İmâmeyn ve Sâhibeyn”, İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'e denilmektedir.¹⁴⁵ Hanefî imamlarının farklı görüşlerinin bulunduğu noktada ise delilleri en kuvvetli görüş ile amel edilmesi gerekir. Çok sık olmamak şartıyla, meselâ para vakfı meselesinde olduğu gibi örf bulunması nedeniyle, Hanefî mezhep imamlarına ait görüşler belli bir delile ve açıklamaya dayalı olarak, ortak anlam etrafında İslâm dininin ve toplumunun ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde yorumlanarak en ma'kul tercihe yer verildiği görülür. Bu ve benzeri yaklaşımlar İmam Birgivî tarafından bid'at ve keyfilik iddiasıyla eleştirilmiş ise de Ebüsuûd bu ictihadını gerçekleştirirken yine Hanefî mezhebi içindeki yerleşik fıkıh geleneğine, terimlerine ve usulüne bağlı kaldığını ispat etmeye çalışmıştır. Çünkü ona göre adâletin gerçekleşmesi için belli bir usule riayet etmek her zaman şarttır.

Ebüsuûd'un düşüncesinde, Osmanlı ülkesinin birlik ve düzeni ile İslâm dininin maksatları gözetilir. Kanun eskiden beri uygulanagelmekte ise bununla amel edilir. Sultan hükmü dinî bir gereklilik olarak da bağlayıcıdır. Ancak dînen geçerli olmayan hususlarda padişah emir çıkartamaz. İslâm dinini himâye ile görevli ve sorumlu olan devletin, bütün insanlığın ve yeryüzünün düzenini temin etmesi ve müslüman toplumun maslahatını koruyup gözetmesi temel bir ilkedir. Emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker devamlı gözetilir. İtikadî sapmalara ve siyâsî entrikalara karşı müsamahakâr olunmaz. Toplum hayatında sonradan ortaya çıkan ve dinin özüne hâle getirmeyen yeni sorunlara ise, kolaylık ve fayda prensibiyle ve fikhî terimler kullanılarak yön verilir. Teâmül bulunması sebebiyle bazan genel kural (kıyas) terk edilir; örf, kıyasa tercih edilir. Âmme menfaati lehinde hüküm verilir. Daima müslüman toplumun hayatı korunmaya çalışılır. Adâletin tesisi için, insanî değerlerin yanı sıra genel ahlâk kurallarına ve bireysel haklara saygı esas kabul edilir ve gerekeni yapılır.

Kaynaklar

Akgündüz, Ahmet, “Ebüsuûd Efendi”, *DİA*, X, İstanbul 1994.

¹⁴⁵ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kâmus*, I, 323.

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, I-IX, İstanbul 1990-1996.

Ali b. Bâlî (ö. 992/1584), *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâdili'r-Rûm*, (İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I-II, Mısır 1299 hâmişinde)

Apaydın, H. Yunus, "İctihad", *DİA*, XXI, İstanbul 2000.

Apaydın, H. Yunus, "İhtiyat", *DİA*, XXI, İstanbul 2000.

Atâî, Nev'izâde Atâullah Efendi (ö. 1045/1635), *Zeylû's-Şekâik*, I-II, İstanbul ts.

Aydemir, Abdullah, *Büyük Türk Bilgini Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Ankara 1993.

Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1338/1920), *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, İstanbul 1955.

Berki, Ali Himmet, *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)*, Hikmet Yayınları, İstanbul 1990.

Bilgin, Vejdi, "Sosyal Akışkanlık" Kavramı Üzerine, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII, sy. 2, 2003, ss. 297-309.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, I-VIII, İstanbul 1988.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1993.

Dönmez, İbrahim Kâfi, "İctihadın Bağlayıcılığı Meselesi ve Fıkıh Mezheplerine Bağlanmanın Anlamı", *Usul Araştırmaları Dergisi*, I, sy. 1, Ocak Haziran 2004, Sakarya, ss. 26-71.

Ebüs-suûd, *Ecvibetü Ebi's-Suûd ile's-Sultân Süleyman Han*, Süleymaniye Ktp., Esat Ef., nr. 3610, vr. 122b-129a.

Ebüs-suûd, *Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 5427.

Ebüs-suûd, *Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1028.

Ebüs-suûd, *Fetâvâ*, vr. 153b; Ebüssuûd, *Sadaka ve Sıla hakkında Fetva*, Süleymaniye Ktp., Dügümlü Baba, nr. 449, vr. 105.

Ebüs-suûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut 1990. (Ebüssuûd, *İrşâd*)

Ebüs-suûd, Kanunnâme, *Milli Tetebbular Mecmuası*, Cilt: I, Sayı: 3, ss. 340, 341.

Ebüs-suûd, Muhammed b. Muhammed el-'Îmâdî (ö. 982/1574), *Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Çelebi Abdullah, nr. 151. (Ebüssuûd, *Fetâvâ*)

Ebüs-suûd, *Risâle fî cevâzi vakfi'n-nukûd* (thk. Ebu'l-Eşbâl Sağîr Ahmed el-Bâkistânî), Beyrut 1997.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2005.

Erdoğan, Mehmet, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İstanbul 1990.

Fidan, Yılmaz, *Ebüs-suûd'un Fıkhî Meseleleri Çözümündeki Metodu*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm (970/1563), *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Dimaşk 1986.

İpşirli, Mehmet, “Ehl-i Örf”, *DİA*, X, İstanbul 1994.

Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul 1989.

Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukukunda İctihad*, İstanbul 1996.

Kâtip Çelebi, Mustafa Abdullah Hacı Halife, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, (I-II), İstanbul 1940.

Leknevî, Muhammed b. Abdülhayy (ö. 1304/1886), *el-Fevâidü'l-Behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* (thk. Ahmed ez-Za'bî), Beyrut 1998.

Şahin, Osman, *Fetvâ Âdâbı: Fetvâ İsteyen ve Fetvâ Verenlere Rehber*, Ceylan Ofset, Samsun 2009.

Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, Dersaadet 1317.

Öktem, Ülker, “Osmanlı Medreselerinde Felsefe”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 15, Ankara 2004, ss. 271-288.

Veli b. Yusuf, *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 178.

Yeniçeri, Celal, *DİA*, “Bâc”, IV, İstanbul 1992.